

Kovács László

HONFOGLALÁS KORI SÍROK NAGYTARCSÁN II: A HOMOKBÁNYAI TEMETŐRÉSZLET

(Adatok a nyéltámaszos balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez)

1. 1967. június elsején Molnárné, Hajdú Margit tanítónő, a helybeli falumúzeum vezetője bejelentését követően a szentendrei múzeum akkori régészei, H. Kelemen Márta és Horváth István a Nagytarcsa község (Pest m.) délnyugati határrészében lévő homokbányában 10. századi magyar sírt tártak fel, majd a leletmentés folytatását e sorok írójának engedték át. Június 5—13., majd 19—29. között további 6, ill. 7 temetkezés került így napvilágra, végezetül pedig október 9—26. között a 15—21. sír feltárása történt meg (1. kép 1—2.). Ebben a munkában Bende Ildikó gyakornok is részt vett.¹ Ezenfelül 3 korábban, ill. az ásatás nyári szünetében megbolygatott temetkezés helyét sikerült rögzíteni (A—C. sír), Molnár Lajosék pedig további 3 koponyát gyűjtöttek be (D—F. sír). Egy szörványleletként megőrzött nyakperccel sejteti az utolsó, legcsekélyebb mértékben is dokumentálható temetkezést (G. sír). Mindezek alapján 27—28 sírral feltétlenül számolhatunk (2. kép). A temető feltárása 1967 őszén az ásatási munkások más munkavállalása miatt szakadt meg, s noha a temetkezési terület még vizsgálható széléit nem sikerült elérni, a későbbiekben sem folytatódott. Feltételezhető, hogy néhány sír még a földben maradt, vagyis ezeket és a korábban a homokbányászással valószínűleg elpusztított temetkezéseket figyelembe véve — Molnár Lajosék véleményével egyezően — a temető egykori nagyságát 40—50 sírosra becsülhetjük (KOVÁCS 1968, 135; KOVÁCS 1968a, 62).

A lelőhely² az ún. Berken-alul nevezetű határrészen, a falutól délnyugatra, a Szilas-patak árterére lejtő felszín szélén, a Cinkota—Nagytarcsa közötti műút északi oldalán, a 4. sz. kilométerköztől nyugatra kiinduló első, északi irányú bekötőút mellett nyitott hatalmas homokbánya délnyugati végében volt. A bányát időközben megszüntették, s csaknem teljes egészében feltöltve, a felszínét ismét művelés alá vették. A lelőhely a műutat keresztező elektromos vezeték oszlopainak segítségével azonban jelenleg is minden nehézség nélkül azonosítható és bemérhető (1. kép 2; 2. kép).

2. A leletanyag a Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztályára került, a leltári száma: 69.1.1.A — 69.16.A; míg a csontanyagot a Természettudományi Múzeum Embertani Tára őrzi, a leltári száma: 68.18.1—19., 68.129.1—8. (LOTTERHOF 1973).

A sírok leírása:

1. sír (3. kép): az adultus korú, „nagyközepes” termetű (169,9 cm), meghatározatlan elemmel kevert atlantomediterrán típusú férfi³ csontváza lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben — m: 130, h: 214, sz: 51 cm, t: 42° — a hátán, nyújtott helyzetben feküdt. Koponyája a jobb oldalára fordult, bal alkarjának, ill. kézfejének csontjai a keresztcsontra értek.

Mellékletei:

1. a—b. A jobb és a bal csecsnyúlvány táján egy-egy, kereketszerű bronzhuzalból készült *varkocskarika*. Az egyik ép — á: 2,3, v: 0,1 cm — a második kettétört és hiányos, v: 0,07 cm.

2. A bal medencelapát széle alatt két (?) *vaskés*, nyéltüskével a koponya felé. Mindössze egy töredékük maradt meg, h: 4,4 cm.

3. a—b. A jobb combcsont és a sírszél között, tüskével a kézfej irányában két *vasnyílcsúcs*. Mindkettő domborúan ívelt vágóélű, deltoid alakú volt, h: 5,3, sz: 2,7, ill. h: 3,5, sz: 1,9 cm.

4. Keresztben a jobb térden, élével a bal térd felé, s a legfeljebb kb. 65 cm hosszú nyelével a jobb alsó lábcsarral párhuzamosan feküdt a nyéltámaszos, kópúszárnyas *vasbárd*. Az egykor domborúan ívelt éle a restauráláskor vált töredezetté. H: 12, élh: 7,6, kópúá: 2,3×2,2, a nyélvédő h: 5,6 cm, súlya: 175 g.

5. a—b. A két alsó lábszár között, részben egymásra fektetve feküdt a trapéz alakú *vaskengyelpár*. Mindkét példány füle a lábfejek irányába mutatott. Az egyiknek a füle, mindkettőnek a talpalója hiányos. A fülek alakja sokszöget közelít, a trapéz alakban szétágazó száruk aszimmetrikusak. A lapos száruk átmenetét az alján hármass bordázatú talpalóba, a talpaló széleinek bekovácsolásával karcsúsított részlete tagolja. Az ép fülű példány m: 17,1 (belső: 12,3), sz: 12,4 (b: 11,6), a szíjnyílás: 1,7×0,8, talpsz: 2,8 cm. A másik példány m: 18,3 (b: 12,7), sz: 12,5 (b: 11,8), a szíjnyílás: 1,7, talpsz: 2,8 cm.

6. A kifelé fordult lábfejek között volt a nagykarikás, aszimmetrikus szájvasú — h: 8,7, ill. kb. 7,7—8 cm — *csikózabla*. Időközben darabokra tört. Karikáinak á: 6,4—6,5 cm.

7. A lábfejek előtt, közvetlenül a sír széle mellett feküdt az ívelt oldalú trapéz alakú, vas *hevedercsat*; h: 5, sz: 3,8 cm.

TM E lt. sz.: 68.18.1., MNM KO lt. sz.: 69.1.1—7. A.

2. sír (4. kép): az adultus korú, „nagyközepes” termetű (158,1 cm), alpi vonásokat mutató — s a temető mindössze 5 vizsgálatra alkalmas koponyájából egyetlen — brachykran jellegű koponyájú (LOTTERHOF 1973, 48) nő csontváza lekerekített sarkú, a lábvége felé keskenyedő téglalap alakú sírgödörben — m: 116, h: 180, sz: 53—42 cm, t: 38° — feküdt a hátán, nyújtott helyzetben. Mellékletei:

1. A jobb alkar csuklótáji végén kereketszerű, nyitott, hegyesedő végű bronz *huzalkarperec*, á: 5,8×6,5, v: 0,3 cm.

2. A balkéz gyűrűsujján nyitott végű bronz *pántgyűrű*, a külső felületén bekarcolt vonalkázással díszítve, á: $2,1 \times 2,2$, sz: 0,3 cm.

TM E lt. sz.: 68.18.2., MNM KO lt. sz.: 69.2.1—2. A

3. *sír* (8. kép): az adultus korú, „nagyközepes” termetű (158,8 cm) nő csontváza erősen lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben — m: 88, h: 196, sz: 63—53 cm, t: 50° — a hátán feküdt. Bal alkarja enyhén be volt hajlítva. Melléklete nem volt.

TM E lt. sz.: 68.18.3.

4. *sír* (8. kép): a hátonfekvő, rossz megtartású gyermekcsontváz (Inf. I) kis méretű, kissé lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben — m: 120, h: 125, sz: 45 cm, t: 35° — nyugodott. Egyik alkarcsontja állati bolygatás következtében a koponyára került.

Melléklete nem volt.

TM E lt. sz.: 68.18.4.

5. *sír* (4. kép): a maturus korú, „magas” termetű (164,3 cm) nő csontváza ívelt szélű, a lábvég felé keskenyedő, hosszúkás sírgödörben — m: 122, h: 220, sz: 72—47 cm, t: 57° — a hátán feküdt. A koponyája kissé balra fordult. Jobb alkarját enyhén, a balt derékszögben behajlították, a lábait összezárták.

Melléklete: a jobb csecsnyúlvány táján lelt, s a felszedéskor darabokra törött ezüst (?) *varkocskarika* volt.

TM E lt. sz.: 68.18.5., MNM KO lt. sz.: 69.3.A

6. *sír* (5. kép): az adultus korú, „közepes” termetű (164,3 cm) férfit lekerekített sarkú, keskeny téglalap alakú sírgödörbe — m: 137, h: 220, sz: 53—45 cm, t: 38° — temették. A hátán feküdt kinyújtott helyzetben, s mindkét alkarját a medencére hajlították.

Mellékletei:

1. a—c. Felajzatlan állapotú, sérült (?) *ij csontlemez borításai*.

a. Az egyik íjkarvég csontlemezeiből, amelyek a bal váll és a koponya között, ferdén lefelé irányulva egymáson feküdtek, csak 3 töredék maradt. A húrbeakasztó kivágás hiányzik róluk, tehát az íjkarvég vagy annak csontborítása sérült lehetett, de az a feltevés sem zárható ki, hogy tudatosan tették használhatatlanná. Az egyik lemezke széle mentén 4 pontkörből álló díszítés fut, h: 8,1; sz: 2,1 cm. A másik két lemezke két töredékeiből ragasztották össze, h: 6,9, sz: 2, ill: h: 5,2; sz: 1,4 cm. Mindhárom lemezke hátoldala hosszanti irányban sűrűn irdalt.

b. A markolatborító csontlemezpár a bal könyök külső széle mellett feküdt. Az egyik — a markolatról lecsúszva — irdalt felével felfelé, a sírfenéktől 10 cm magasságban — h: 14,4, sz: 2,5 cm — a másik pedig 27 cm magasságban — h: 15, sz: 2,3 cm — került elő. Az utóbbi lemez kettétörött, széle még a sírbatétel előtt lehasadt. Felületi irdalás csak a sarkaik némelyikén látható, a hátoldaluk viszont hosszanti irányban, sűrűn irdalt.

c. A másik íjkarvéget borító csontlemezpár a bal combcsont térdi végének külső oldalával párhuzamosan került napvilágra. Mindkettő az élén feküdt, s a combcsont melletti lemez húrbeakasztó vájata lefelé nézett. Ennek az oldala és az irdalt vége hiányos, h: 19,5, sz: 1,7 cm. Ez a lemez talán csak a földnyomás következtében tört ketté, viszont a másik a húrbeakasztó vájatától kezdődően sérülten, hiányosan jutott a sírba, h: 20,2, sz: 2,1 cm. Széles vége teljes felületén irdalt, s hosszanti irdalás látható mindkettejük hátoldalán is. E lemezek teljes hosszúsága egykor kb. 26 cm lehetett. Az íj — e sérült állapotában — mérhető húr hosszúsága mintegy 97—98 cm-nek mutatkozott.

2. a—b. A bal combcsontfő és a sír széle között, tüskével a könyök felé került elő egy nagyobb — h: 8,3, sz: 2,3 cm — és egy kisebb — h: 5,4, sz: 1,6 cm — del-

toid alakú *vasnyílcsúcs*. Egemáson feküdtek, s a kisebbik volt felül.

3. A jobb mellkasban, hegyével kb. 60° -os szögben lefelé találtunk egy egyélű *vaskést*, h: 9,3, sz: 0,7 cm. Feltehetőleg a tetem oszlásakor mozdult el, s nem abba volt szúrva.

4. a—b. A jobb lábszár mentén, valamint a lábfejek előtt feküdt a két trapéz alakú, kitűnő megtartású *vas-kengyel*. Fülük legyező alakú. Lapos, aszimmetrikus kialakítású száraikhoz a hármás bordázatú talpaló ívben szélesedően csatlakozik. a) m: 17,6 (b: 11,8), sz: 12,9 (b: 12,3), talpsz: 2,5, szíjnyílás: $1,5 \times 0,8$ cm, súly: 210 g. b) m: 17,6 (b: 11,8), sz: 13 (b: 12,3), talpsz: 2,5, a szíjnyílás: $1,6 \times 0,8$ cm, súly: 200 g.

5. A lábfejek előtt, közel a sír végéhez került elő a nagykarikás vas *csikózábla*, kitűnő állapotban. Karikái laposak — á: $5,8 \times 6,1$, ill. 6,5, sz: 0,8—0,9, v: 0,3—0,4 cm — csuklós szájjvasai négyzetmetszetűek és aszimmetrikus méretezésűek, h: 8,6, ill. 7,3 cm.

6. Az egyik kengyel és a csikózábla között, a sírszél mellett volt a trapéz alakú vas *hevedercsat*, h: 5,5, sz: 4,4 cm.

TM E lt. sz.: 68.18.6., MNM KO lt. sz.: 69.4.1—6. A

7. *sír* (6. kép): Az adultus korú férfi meglepően keskeny, a lábvége felé szélesedően lekerekített sírgödörben — m: 138, h: 189, sz: 42—53 cm, t: 62° — nyugodott. A csontváz sírbeli hosszát 151 cm-nek mértük. Az előrebíllent koponya s a mellkasra szorított karok az egykori lepelbe való csavarását jelzik.

Mellékletek:

1. Az alsó állkapocs bal oldalánál két félből forrasztott bronz *fülesgomb*, a füle alatt kettős gyűrűvel, az alján félgömbös dudorral. H: 1,8, á: 1,1 cm.

2. A koponya jobb oldala alól felszedéskor egy sima, bronz *füles félgomb* került elő, h: 1,7, á: 1,1 cm, valamint

3. a koponya középtája alól egy aranyozott bronz, domború felületű, kerek *ingnyakdízszveret*, a hátoldalán két lemezfüllel. Virágos közepét négy leveles inda zárja rombikus keretbe, s az egész mintát gyöngyosoros majd sima keretelés övezi. Á: 1,8, m: 0,6 cm.

4. a—b. *Felemás vaskengyel*pár. A nagyobb, háromszög alakú példány a bal lábfej és a sírszél között volt. Füle négyzetes; széles és lapos, aszimmetrikus szárai hosszanti hármás bordázatú talpalóhoz kapcsolódnak. M: 15,8 (b: 11,7), sz: 13,5 (b: 11,4), talpsz: 3,1, a szíjnyílás: $2,1 \times 1,1$ cm, súly: 132 g. A kicsi, körte alakú példány a jobb lábszár külső oldala mellett feküdt. Füle téglalap alakú, aszimmetrikus szárai laposak s hármás hosszanti bordázatú talpalóba mennek át. M: 13,1 (b: 10), sz: 12 (b: 10,4), talpsz: 3,2, a szíjnyílás: $2,1 \times 1,1$ cm, súly: 103 g.

5. A jobb térd mellett, a kicsi kengyelre érve feküdt az összehajtott, kitűnő megtartású, nagykarikás vas *csikózábla*. Hatalmas karikái az egyik oldalon laposak, a másikon domborodóak, á: 8,4—8,5, sz: 0,9—1, v: 0,4—0,5 cm. A nagyobbik karika az összekovácsolás vonalában szétnyílt. A négyzetmetszetű szájjvasak aszimmetrikus méretűek, h: 9,8, ill. 8,2 cm. A teljes zábla h: kb. 31 cm.

6. A jobb felkar közepénél kerek, vas *hevedercsat*, á: $5,4 \times 5$ cm.

TM E lt. sz.: 68.18.7., MNM KO lt. sz.: 69.5.1—6. A

8. *sír* (8. kép): a maturus korú, „nagyközepes” termetű (157,1 cm) nő csontváza lekerekített sarkú, keskeny téglalap alakú sírgödörben — m: 124, h: 204, sz: 45—55 cm, t: 50° — a hátán feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája jobbra billent, jobb alkarját a felkarra hajlították vissza, a bal alkart pedig a keresztcsontra hajlították.

Melléklete nem volt.

TM E lt. sz.: 68.18.8.

9. sír (4. kép): a közepes megtartású gyermekváz (Inf. II) lekerekített sarkú, a lábvége felé szélesedő sírgödörben — m: 130, h: 161, sz: 46—50 cm, t: 40° — a hátán feküdt, nyújtott helyzetben.

Mellékleteként a medence jobb szeméremcsonti részé alól egy csomóban 5 juh és 1 kecske ugrócsont (asztralgosz) került elő.⁵

TM E lt. sz.: 68.18.9., MNM KO lt. sz.: 69.6.A

10. sír (4. kép): az adultus korú, „magas” termetű (162,7 cm) nő jó megtartású csontváza széles, lekerekedő végű téglalap alakú sírgödörben — m: 156, h: 226, sz: 74—70 cm, t: 53° — a hátán feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára fordult, jobb alkarját a keresztcsontra hajlították. Jobb mellkasát állat bolygatta meg. Mellékletei:

1. A koponya alatt nagy, elgörbült bronz varkocskarika, á: 2,8×3,3 cm, v: 0,2 cm.

2. A gerinc jobb oldala mellett félkörmetsetű, oldalról kissé lapított, bronz karikagyűrű, á: 2,4×2,5, sz: 0,4 cm.

3. A sír töltélföldjéből került elő egy dudorsoros felületű, bronz karikagyűrű, á: 2,3, sz: 0,5 cm.

TM E lt. sz.: 68.18.10., MNM KO lt. sz.: 69.7.1—3. A

11. sír (7. kép): a matusus korú, „közepes” termetű (165,7 cm) férfi jó megtartású csontváza lekerekedő végű téglalap alakú sírgödörben — m: 95, h: 200, sz: 55—58 cm, t: 70° — feküdt a hátán, nyújtott helyzetben. A holttestet egykor lepelbe csavarva temették el. Egyetlen melléklete a bal sípcsont alatt, hegyével a boka felé fekvő vaskés volt. H: 11 (jelenleg: 6,9) cm. TM E lt. sz.: 68.18.11., MNM KO lt. sz.: 69.8.A

12. sír (8. kép): hátonfekvő, nyújtott helyzetű kisgyermek (Inf. I) csontváza. Sírfoltja nem látszott, mert még a humuszban feküdt — m: 85 cm, t: 41° — s akácgyöke-
rek átszötte csontjait a megtaláláskor zúzták szét.

Melléklete nem volt.

TM E lt. sz.: 68.18.12.

13. sír (7. kép): az adultus korú, „közepes” termetű (155,6 cm), meghatározatlan elemmel kevert nordoid jellegű nő jó megtartású csontváza⁶ erősen keskenyülő, lekerekedő végű sírgödörben — m: 114, h: 203, sz: 68—49 cm, t: 67° — a hátán feküdt, nyújtott helyzetben. Mellkasát állat dülta meg. Jobb alkarját enyhén, a balt derékszögben hajlították be.

Melléklete a jobb felkar közepe mellett lelt kerekmetsetű bronz varkocskarika volt, á: 2,3×3,5, v: 0,15 cm. TM E lt. sz.: 68.18.13., MNM KO lt. sz.: 69.9.A

14. sír (7. kép): az adultus korú, „kisközepes” termetű (149,3 cm) nő közepes megtartású csontváza a humuszban feküdt, a sírfoltja nem látszott, m: 70 cm, t: 40°. S-alakban megörbítve helyezték a földbe, jobb alkarját csaknem derékszögben, a balt tompaszögben hajlították be, s a jobb kézfejet a bal alkar mellett hajlították vissza. A két medencelapát kissé összeborult. Lábsontjai térdben begörbítve, a felhúzott állapotból jobb oldalukra dőlve, párhuzamosan feküdtek.

Mellékletei:

1. A koponya bal oldalánál, csaknem négyzetmetsetű bronzhuzalból készült, egymáshajlító végű varkocskarika, á: 2,2×2,4, v: 0,24 cm.

2. A bal alkar csuklótáji vége mellett dudorsoros felületű, öntött bronz karikagyűrű, á: 2,1, sz: 0,4 cm.

3. A bal kéz gyűrűsujján háromszögmetsetű, két körbefutó vonal között sűrű ferde rovátkolással díszített, öntött bronz karikagyűrű, á: 2,4, sz: 0,5 cm.

TM E lt. sz.: 68.18.14., MNM KO lt. sz.: 69.10.1—3. A

15. sír (7. kép): az adultus korú nő csontváza lekerekedő végű téglalap alakú sírgödörben — m: 95, h: 190,

sz: 52 cm, t: 55°; a váz hosszát 149 cm-nek mértük — a hátán, nyújtott helyzetben feküdt. Bal alkarját tompaszögben hajlították be.

Mellékletei:

1. a—b. A koponya bal oldali csecsnyúlánya alatt, ill. a bal mellkas szélén 1—1 bronz varkocskarika került elő; a. á: 2×2,2, v: 0,13 cm, b. á: 1,5×1,9, v: 0,1 cm. Ez utóbbi karika huzaljának egyik vége laposra kalapált és törésfelületben végződik. Sajnos az eldönthetetlen, hogy egykor milyen végződése — pödrött vége, s vége? — volt.

2. A jobb kéz gyűrűsujján négyszögletes metsetű, nyitottvégű bronz huzalgyűrű, á: 2,3×2,4, v: 0,3 cm.

TM E lt. sz.: 68.129.1., MNM KO lt. sz.: 69.11.1—2.A

16. sír (8. kép): az adultus korú nő csontváza lekerekedő végű téglalap alakú sírgödörben — m: 91, h: 180, sz: 56—50 cm, t: 52°, vázhossz: 148 cm — hátonfekvő helyzetben nyugodott. Bal alkarját állat bolygatta meg.

Melléklete nem volt.

TM E lt. sz.: 68.129.2.

17. sír (8. kép): a hátonfekvő kisgyermek (Inf. I) csontvázát — m: kb. 45—50 cm, t: 60°, vázh: 92 cm — a homokbányában dolgozó munkagép bolygatta meg.

Melléklete nem maradt.

TM E lt. sz.: 68.129.3.

18. sír (7. kép): az adultus korú, „nagyközepes” termetű (158,9 cm) nő csontváza lekerekedő végű téglalap alakú sírgödörben — m: 30—50, h: 177, sz: 54—57 cm, t: 62° — a hátán feküdt, nyújtott helyzetben.

Mellékletei:

1. a—b. A jobb csecsnyúlány alatt, csaknem függőleges helyzetben, valamint a bal lapocka mellett egy-egy nagy méretű, vastag, kerekmetsetű bronzhuzalból készült varkocskarika, á: 2,9×3, ill. 2,9×3,1, v: 0,3, ill. 0,25 cm.

2. A jobb alkaron, közel a könyökhöz, négyzetmetsetű bronzhuzalból készített, nyitott, hegyesedő végű karperec, á: 5,6×6,6, v: 0,4 cm.

3. A jobb lapocka alatt vékony, tört vonalú vaspálcáska. Rendelgetése ismeretlen. Jelenleg két apró töredéke maradt.

TM E lt. sz.: 68.129.4., MNM KO lt. sz.: 69.12.1—3. A

19. sír (8. kép): a matusus korú, „alacsony” termetű (158,8 cm), mediterrán jellegekkel kevert cromagnoid A típusú férfi (LOTTERHOF 1973, 46, 48, 51) jó megtartású csontváza nyújtott helyzetben a hátán feküdt. Sírfoltja nem látszott, m: 110 cm, t: 37°. Alkarjait a medence közepére hajlították.

Melléklete nem volt.

TM E lt. sz.: 68.129.5.

20. sír (8. kép): az adultus korú, „nagyközepes” termetű (157,9 cm), gracilis mediterrán típusú nő (LOTTERHOF 1973, 46, 48, 51) közepes megtartású csontváza nyújtott helyzetben a hátán feküdt. Sírfoltja nem látszott, m: 85 cm, t: 66°. Bal alkarját tompaszögben a — befelé fordult — medencelapátra hajlították.

Mellékletei:

1. A bal csecsnyúlány közelében csepp alakúra hajlított, apró, nyitott bronz varkocskarika, á: 1,5×1,3, v: 0,15 cm.

2. A jobb könyök közelében vashuzal (?) vagy karika (?) megsemmisülő töredékei.

TM E lt. sz.: 68.129.6., MNM KO lt. sz.: 69.13.A

21. sír (8. kép): a matusus korú nő rossz megtartású csontváza lekerekedő végű téglalap alakú sírgödörben — m: 85, h: 166, sz: 53 cm, t: 34°, a váz hossza: 144 cm — a hátán, nyújtott helyzetben feküdt. A gödör foltját csak hiányosan lehetett megfigyelni. Felkarjai szétartóan, az alkarok behajlítva nyugodtak; a jobbot csak-

nem derékszögben, a balt csak enyhén hajtották be. A nyak és a törzs csontjait állat bolygatta meg. Egyetlen melléklete a jobb kéz gyűrűsujjára húzott, félkörmeteszű, ezüsből öntött, s összeforrasztott végű *karikagyűrű* volt, á: 2,3, sz: 0,4 cm. TM E lt. sz.: 68.129.7., MNM KO lt. sz.: 69.14.A

A. sír (9. kép): az adultus korú, „közepes” termetű (164,7 cm) férfi sírját a homokbányászás közben dúlták szét. Töredékes koponyáját, jó megtartású vázcsontjait, valamint a mellékletből megmaradt kengyeleket Molnár Lajosék mentették meg.

Mellékletei:

1. a—b. Kitűnő állapotú, trapéz alakú *vaskengyelpár*. Fülük csaknem kerek, hosszúkas, ill. zömökebb téglalap alakú szájnnyílással. A trapéz alakban aszimmetrikusan szétágazó száraz és a hármás bordázatu, ívelt talpaló találkozásánál a szárazak elülső és külső felületéből erősen kiugró, szegletes dudor ül. Az egyik, a jobban korrodált vagy túrestaurált példányon díszítésnek semmi nyoma, m: 17,3 (b: 12,2), sz: 11,8 (b: 10,8), talpsz: 3, a szájnnyílás: 1,6×0,8 cm, súly: 222 g (9. kép 2. b). A másik, pompás vasanyagú példány lapos szárainak hátoldala síma, elől viszont enyhén gerincelt. Nyakának kétoldali karéjában, valamint a száraz gerincelésének mindkét oldalán tausirozás maradványait őrző felületmegmunkálás (borzolás) nyomai láthatók, s ez a dudorok elülső oldalán is megfigyelhető. A kilagyított anyagú kengyel előoldalának felületét keményre edzett — talán többelű — derelyeszaggató-szerűen gördülő szerzőszámmal hosszanti és kereszt irányban sűrűn bevajolták úgy, hogy a felületet teljesen „bekockázták”.⁷ Más vélemény szerint ez az eljárás a satuba fogott kengyel felületén a satu pofájának éle mentén egyre változtatott szögben vezetett vésővel történt.⁸ Az így érdessé tett alapra — a kengyel felületének tanúsága szerint — homokóra szerűen, csúcsukkal érintkező háromszögek sorozatát képező mintát alkalmaztak, különféle méretre levágott ezüst(?)drótok bekalapálásával.⁹ Véleményem szerint így olyan díszítés jött létre, mint amelyet az egyik muszkai kengyelpáron (11. kép 11—12.) jelenleg is megfigyelhetünk. Ezüstdrót használatára nemcsak a muszkai párhuzam nyomán gondolhatunk, hanem azért is, mert a talpaló elülső élének egykori ezüsthuzal berakásából néhol apró részletek megmaradtak. Ezek és az árkolásnyomok alapján megállapítható, hogy itt 6—7 hosszanti vajat és rájuk merőlegesen 2 mm-ként futó keresztirányú vajat szolgált a bekalapálandó drót befogadására. Ezen a példányon — s kevésbé a 6. sír kengyelein is — a gyártásmenet lépései is jól felismerhetők. Külön kovácsolták ki a méretre lesabott rúdvasból a talpalót a szárazakkal, valamint a fület a nyakkal (A fül karikába kovácsolásának felületén a korrózió hatására a tárgy szétnyílt), majd a kész fület a szárvégek közé hegesztették. M: 17,4 (b: 11,7), sz: 12,2 (b: 10,6), talpsz: 3,35, a szájnnyílás: 1,3×0,8 cm, súly: 241 g (9. kép 2. a).

TM E lt. sz.: 68.18.15., MNM KO lt. sz.: 69.15.A

B. sír: ebből a temetkezésből, amelynek helyét Molnár Lajosék emlékezése nyomán lehetett valószínűsíteni, mindössze egy adultus korú nő koponyája maradt meg.¹⁰ Mellékletei között egy — még a helyszínen elveszett — „nagy gyöngy”-re figyeltek fel. TM E lt. sz.: 68.18.16.

C. sír: adultus korú férfi vázcsontjának töredékei, amelyeket a homokbánya falába történt beásásból gyűjtöttek össze. TM E lt. sz.: 68.129.8.

A Molnár házaspár a temető szédült sírjaiból származó további három koponyát is begyűjtött:

D. sír: adultus korú férfi koponyájának maradványai: koponyatető és az alsó állkapocs. TM E lt. sz.: 68.18.17.

E. sír: adultus korú nő jó megtartású koponyája. TM E lt. sz.: 68.18.18.

F. sír: matus korú nő töredékes koponyája és jó megtartású alsó állkapcsa. TM E lt. sz.: 68.18.19.

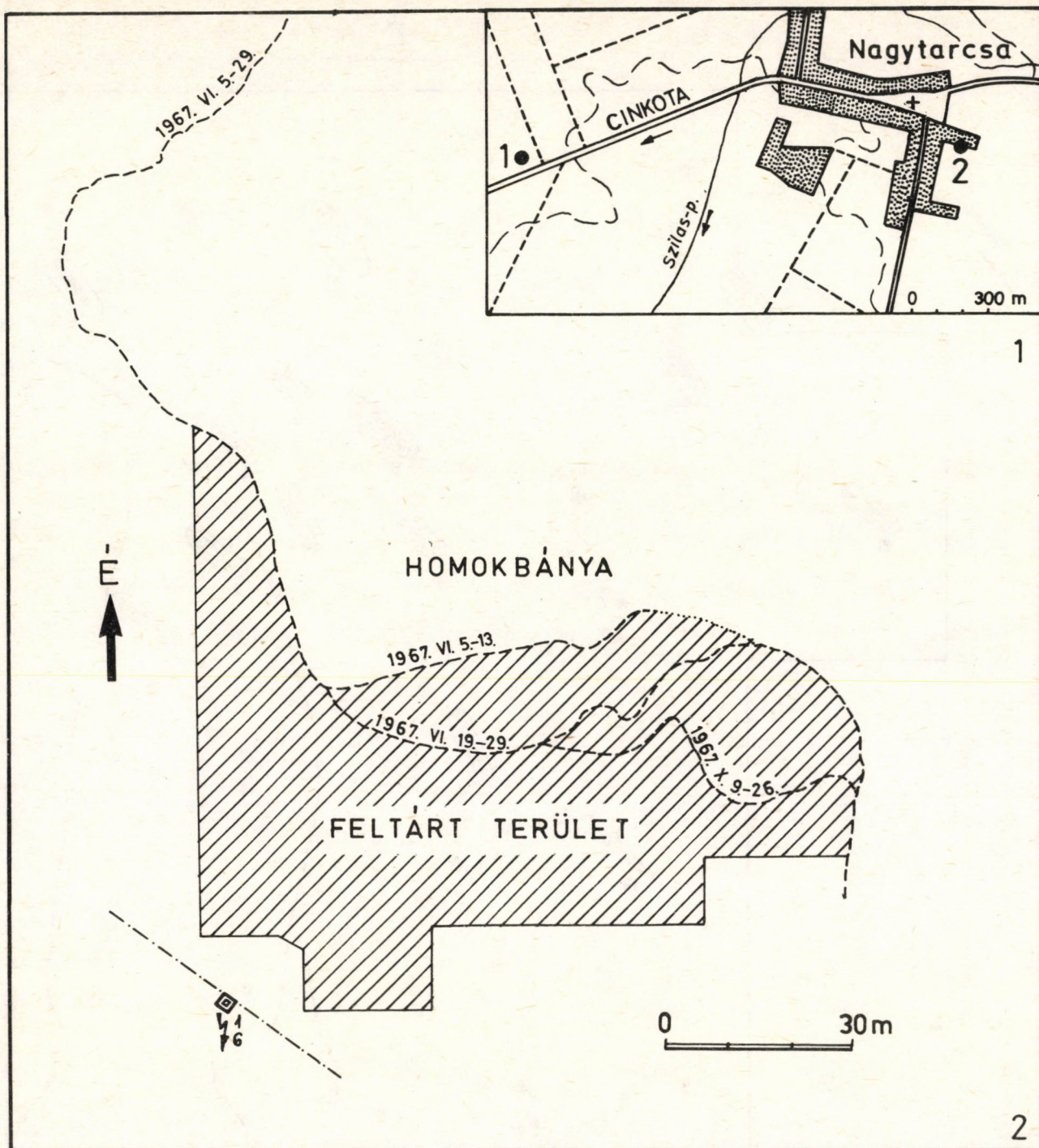
G. sír (9. kép): az ásatás kezdetén, az I. szelvény szélénel a fűben egy négy szálból csavart, hurkos-kampós záródású bronz *nyakperecet* találtunk. Mindkét végén két szálát rövidre vágtak, s a kampót két, egymás mellé hajlított szálból görbítették meg. Az ugyancsak két huzalból kialakított hurok egyik szálát spirálisan visszatekerített végével szorították le. Á: 15,2×16,1, v: 0,5 cm. MNM KO lt. sz.: 69.16.A

3. Temetkezési szokások:

A kis sírszámú temetőmaradvány (vö. 2. kép) ásatási megfigyelései csak óvatosan általánosíthatók. A sírok — felszíntől mért — mélysége 30/50—156 cm között változott; ezen belül a gyermekek felét sekélyen (12., 17. sír), a „gazdagabb” férfiak mind egyikét pedig mélyen megásott sírba temették (1.: 130, 6.: 138 cm). A sírgödörök legtöbbször lekerekedő végű téglalap alakú foltban jelentkeztek, s néha viszonylag keskenyre méretezték őket (1., 6., 7. — „gazdag” férfisírok), de ennek az ellenkezője is előfordult (10. sír). Több esetben a sírfolt a fejvagy a lábvégnél szélesedett ki (2., 5., 9. és a 13., ill. a 7. sír). A tájolás ugyanilyen változatosságot mutat. Az északnyugat-délkeleti főiránytól északra 9, délre 12 sírgödör, ill. sírfolt nélküli csontváz tengely tért el, max. 11, ill. 25 fokkal. Ebben rendszerességet nem figyeltünk meg, s csak talán az érdeemes említésre, hogy a női temetkezések többsége az említett főiránytól délre eltérő csoportban összpontosult (3., 5., 8., 10., 13., 15—16. és 20. sír).

A csontvázak kivétel nélkül hátontfekvők voltak, s mindössze egyetlen esetben fordult elő a lábak felhúzott, térdben begörbített helyzetére utaló fekvés (14. sír).¹¹ Két temetkezésben a halott egykori lepelbe csavarását tanúsítja a felsőtest csontjainak kétoldalról összenyomott állapota (7., 11. sír).

A karok helyzete nagy változatosságot mutatott. A férfiakra a bal (1., 7. és 11. sír) vagy mindkét alkarnak (6. és 19. sír) a medencére hajlítása volt a jellemző. Többségüket — mellékleteik alapján — vitán felül pogány módon részesítették a végtisztességben (1, 6—7. sír).¹² A nők körében is előfordultak a fenti változatok (3., 15. és 20., ill. 21. sír), de mindkét karjuk nyújtott helyzetét (2., 16. és 18. sír) vagy a jobb alkarnak a medencére hajlítását is megfigyelhettük (10. sír). E temetkezések többségében volt valamilyen ékszer, enélkül csak kettejüket hantolták el (3. és 16. sír). Külön figyelmet érdemel az a négy — s egy melléklet nélküli temetkezést (8. sír) kivéve ékszerekkel kísért

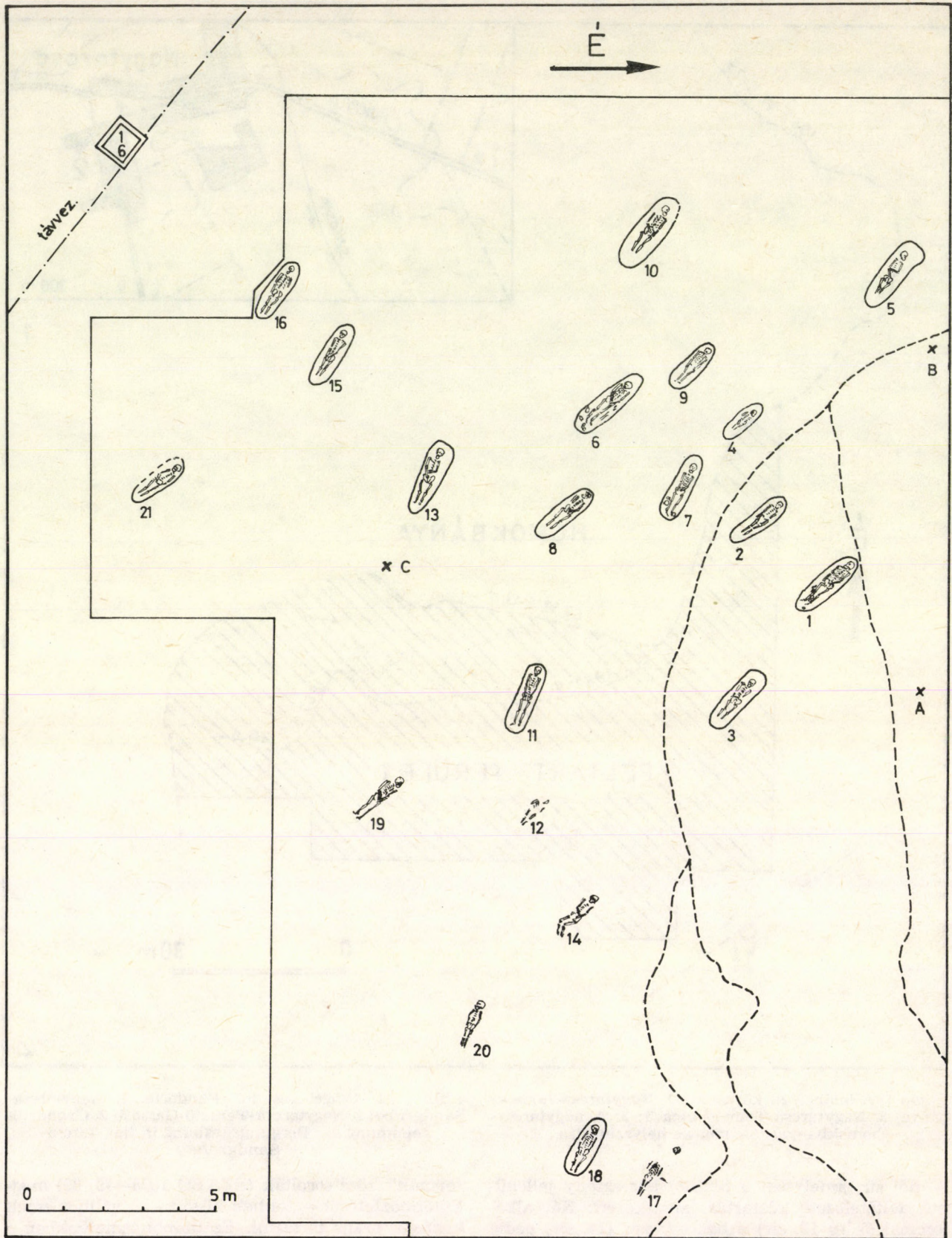

1. kép 1. A lelőhelyek környéke: 1. Nagytarcsa-Homokbánya, 2. Nagytarcsa-Temető utca 5; 3. A nagytarcsa-homokbányai leletmentés helyszínrajza

Abb. 1. 1. Umgebung der Fundorte: 1. Nagytarcsa-Sandgrube; 2. Nagytarcsa-Temető-Gasse 5; 3. Grundrißzeichnung der Bergungsgrabung in Nagytarcsa-Sandgrube

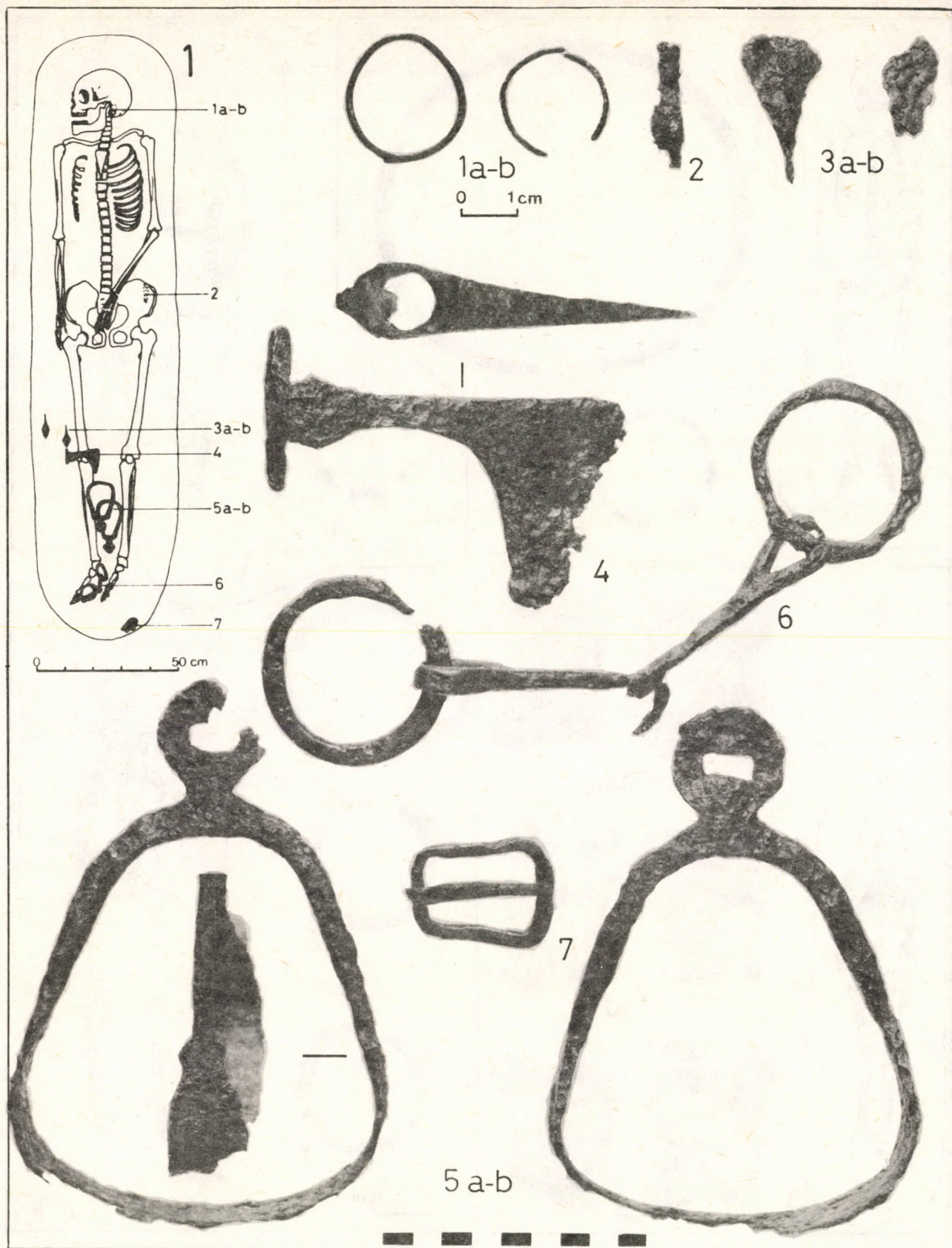
— női sír, amelyben a bizánci keresztény jellegűnek feltételezett kéztartás jelentkezett. Két alkalmal (5. és 13. sír) a bal, egyszer (14. sír) pedig a jobb alkart fektették derékszögben behajlítva a mellkasra, míg a másik alkart a medencére hajtották. Ezt a módot az „enyhébb rituális kéztartási

formák” közé sorolták (SZABÓ 1978—79, 89) megkülönböztetésül — többek között — a vállhoz emelt kézfejű, orans tartástól. Ez utóbbi temetőnkben a 8. sír csontváza jobb alkarjának a felkarra történt teljes visszahajlásában mutatkozott meg, miközben a bal alkart a medencére fektették. Az hogy e

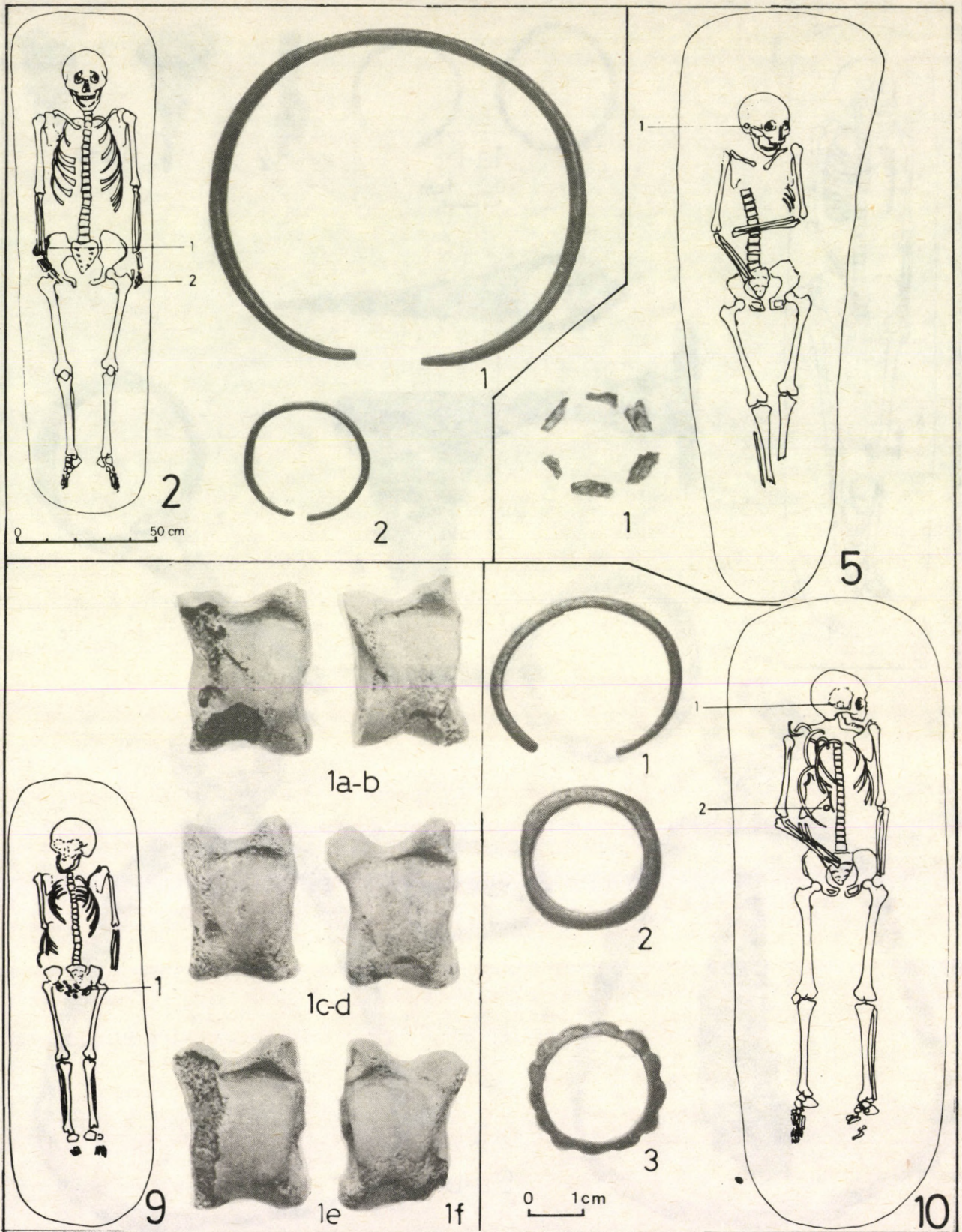

2. kép A Nagytarcsa-homokbányai leletmentés temetőtérképe

Abb. 2. Gräberfeldplan der Bergungsgrabung von Nagytarcsa-Sandgrube

3. kép Nagytarcsa-Homokbánya 1. sír
Abb. 3. Nagytarcsa-Sandgrube, Grab 1

4. kép Nagytarcsa-Homokbánya 2., 5., 9. és 10. sír
 Abb. 4. Nagytarcsa-Sandgrube, Gräber 2., 5., 9. und 10.

gyakorlat itt csak a nők között jelentkezett, talán egy nagyobb tájegység közös jellemzője.¹³ A gyermekeknél a nyújtott (17. sír), s a részben a medencére hajtott (9. sír) kéztartási forma egyaránt előfordult, a bolygatottság miatt értékelhetetlen esetekkel (4. és 12. sír) együtt.

A temetőben nem volt túl kevés melléklet. 23 temetkezésből (21 + A. + B. + G. sír) tizenhétben előkerült valamilyen tárgy, pontosabban 15 tárgy-típus 28 formában, ill. változatban. Fegyver és lószerszám eltemetése a férfiak kiváltságának tűnik, de ruhadísz — kerek ingnyakveret, fülesgomb, füles félgomb — és vaskést is csak mellettük találtunk. A női sírokra jellemző ékszerfajták közül a varkocskarikák a férfiak temetkezéseiben is előfordultak.

A temetkezések rendszerét nem lehetett felismerni, csak annyi bizonyos, hogy a lószerszámú férfisírok egy sort képeztek. Közéjük csak egy nő temetkezett (2. sír), de soruktól keletre egy női halottakból létesített sáv (a 16.-tól a 3. sírig) mutatkozott (vö. 2. kép).

Az életkor és a mellékletadás mértéke összefüggeni látszik. A jobban ellátott férfiak adultus korúak voltak, s korosztályuk nőinek többségét is felékszereztek a másvilági útra. A maturus korú férfiak és nők kevesebbet vagy semmit sem kaptak ugyanúgy, mint a kisebb gyermekek.

4. A leletanyag:

4.1. A temetőben lelt tárgyak között a síma, nyitott végű varkocskarikák több változatban jelentkeztek: vékony vagy vastag keresztmetszetű huzalból, vastag huzalból nagyobb átmérővel, valamint a jellegzetes csepp alakú formában (TETTAMANTI 1971, 219; SZŐKE—VÁNDOR 1981, 135—140). E változatok időrendi helyzete még finomításra szorul, s talán csak az említendő meg velük kapcsolatban, hogy mindössze egyetlen ezüsből öntött példány volt közöttük (5. sír).¹⁴ Lehetséges, hogy a 15. sír egyik varkocskarikája pödrött- vagy s-végű volt, de éppen ez a korhatározó jelentőségű részlete törött le és veszett el. Egyetlen — sajnos feldúlt — temetkezés tartalmazott négy szálból csavart, hurkos-kampós záródású nyakperect, amelynek 5 mm-es vastagsága átmenet a vékony, ill. vastag szálból csavart példányok max. 4,5, ill. általában 6—7 mm vastagsága között. Lehetséges, hogy a huzalvastagság korjelző értékű: a nyakperecet a 10. század közepe tájától terjedhettek el tömegesebben, s feltehetőleg kezdetben csak vékony huzalból készítették őket.¹⁵ Két sírban volt egy-egy huzalkarperec, mindkettő nyitott, hegyesedő végű. A keresztmetszetű példány finomabban nem keltezhető, míg a kissé vastagabb, négyszögletes típus a 10. század késői évtizedeiből származhat.¹⁶ Ásatásunkon hatféle gyűrű látott napvilágot, s egy ezüsből öntött példány (21. sír) kivételével valamennyi

nyíronzból, ugyancsak öntéssel készült. Előfordultak közöttük a téglalap-, félkör- és négyszögletes metszetű, nyitott típusok (2., 21. és 15. sír), amelyek megjelenését a 10. század 2. felétől számíthatjuk,¹⁷ valamint a félkörmetszetű díszítetlen (10. sír), a dudorsoros (10. és 14. sír), továbbá a háromszögletes, két körbefutó vonal között sűrű, ferde rovátkolású (14. sír) karikagyűrűk is; utóbbiak felépését a 10. század végétől, vagy a 11. század elejétől keltezik.¹⁸

Talán a gyermek kedves játéka volt a 9. sírban talált dobókocka szerepű, egy kecske és öt juh ugrócsontból álló készlet (vö. KISS 1983, 168—171).

Egyetlen férfi temetkezésében maradtak fenn a ruházat fémkellékei (7. sír), de helyzetükből következtetve sem a fülesgombok, sem pedig a női ingnyakdísz veretsorozataihoz hasonló kerek veret nem lehettek a halott öltözékén. Egy-két hasonló veretet már másutt is találtak férfi mellett, pl. a szeged-öthalmi 14. sírban, a mellkason (BÁLINT 1968, 60). 4.2: A fegyverzetet az íj, nyíl és egy bárd képviselte. Csonka csontlemezeiből következtetve, vagy erősen használt, vagy talán sérült íjat helyeztek a 6. sír halottja mellé, de az sem kizárt, hogy a temetéskor rongálták meg, hogy használhatatlanként a földbe téve majd a másvilágon újra sértetlenné és használhatóvá válják.¹⁹ Elképzelhető, hogy e fegyver csontlemezborítás nélküli, tehát a földben nyomtalanul elenyésző változata volt az 1. sírban, legalábbis a nyílcsúcsok meglététől erre következtethetünk (LÁSZLÓ 1955, 119—120; KOVÁCS 1981, 88: 24. jegyzet FODOR 1981b, 149—152; KOVÁCS 1984, 31: 24. jegyzet; FÁBIÁN 1980/81, 69). A 6. sír íjának csontlemezeit egyébként, valószínűleg lóbor-dából készítették,²⁰ tehát nem kell minden esetben agancs alapanyagot feltételezni (vö. DIENES 1972, 34—35). A markolatot borító lemezpár nem a megszokott hegyesedő, vagy egyenesre levágott végű ellipszis, hanem inkább kissé ívelten párhuzamos oldalú téglalap alakú (vö. CS. SEBESTYÉN 1932, 183; SZÉLL 1941, 236:I.B.t.9). Említésre méltó az egyik íjkarvég lemezen látható négy pontkörből álló díszítés, ami inkább a tegez csont alkatrészeiről ismeretes.²¹

A szóban forgó 2 temetkezésben (1. és 6. sír) talált 2—2 nyílcsúcs, méretkülönbségei ellenére ugyanabba a közismert deltoid alakú, domborúan ívelt, rövid vágóélű típusba (vö. CS. SEBESTYÉN 1932, 195: A típus) sorolható. Tegeznek egyik temetkezésben sem maradt nyoma.

4.2.1. Különleges érdekességű tárgya a temetőnek az 1. sír kis bárdja (3. kép 4; 10. kép B. 2). Jellemzője a lapos, hosszú nyalkból felfelé kiszélesülő, lefelé hosszabban megnyúló, egykor domborúan ívelt élű penge. A nyak másik végéhez kerek, csak vékony nyél befogadására alkalmas köpű csatlakozik (á: 2,3×2,2 cm), amelynek oldalsó széleit le- és felfelé egyaránt, háromszög alakban megnyújtották. A bárdocska fokán lecsapott hegyű rombusz alakú,

vastag pajzsot kovácsoltak ki, ez a köpűbe dugott nyél megtámasztására szolgált, s egyben megnövelte a fegyver zúzódületét (vö. KIRPIČNIKOV 1966, II. 36; RUTTKAY 1976, 311). A típus pengéin egyébként gyakori egy kis lyuk, ami esetleg a sérülést okozható él befedésére szolgáló védőhuzat rögzítésében játszott szerepet. A tárgy jellegzetességeit a javasolt „nyéltámaszos (köpűszárnyas) bárd” elnevezés kifejezően foglalja össze.

Hazai leleteinkben ez a típus egy rokon formával együtt szerepel: előfordul ugyanis a 10. századi magyar sírokban egy azonos köpű és fok alakítású, de csak baltaszerűen szélesedő pengéjű változata is, amelyre a „nyéltámaszos (köpűszárnyas) balta” elnevezést ajánlottam.²² Mindkét formából 4 példány ismeretes, lelőhelyeik a következők:

A. Nyéltámaszos, köpűszárnyas balták:

1. Halimba-Cseres (Veszprém m.) 142. sír: a 932 síros 10—12. századi köznépi temető e temetkezésében senilis korú férfi nyugodott. Vaskése mellett a balta volt még mellékletül adva (10. kép A. 1.), amely nyelével a jobb kézcsontok irányában feküdt. A pengéjén kis lyuk. H: 14,1, élsz: 4,7, köpű á: 2,6×2,8, nyéltámasz h: 7,5 cm, súly: 375 g (TÖRÖK 1962, 148).

MNM KO lt. sz.: 55.1.186.A

2. Ógyalla (Hurbanovo, okr. Komárno, CS) — Bagota 3. sír: a mintegy 140 síros köznépi temető leggazdagabb, lovas férfisírja az alábbi mellékletekkel: megöröbített, X típusú kétélű kard a hüvelyében, 1 villás és 4 deltoid alakú nyilcsúcs, tegez, bronzból öntött (!) oldalpálcás zabla, töredékes állapota miatt besorolhatatlan, de nem kizárt, hogy trapéz alakú, ezüst tausirozású kengyelpár, vaskés, csiholó, kova, kampósvégű ezüstdrót, halotti ruha ezüstpántjai, valamint a balta (10. kép A. 2.), h: 9,3, élsz: 3,8, köpű á: 1,8—2, nyéltámasz h: 6,4 cm.²³

Nyitra, Szlovák TA RI

3. Székesfehérvár-Rádiótelep (Fejér m.) A. sír: gazdag és szegény (B. sír) kettős temetkezés, s a tőlük mintegy 100 méterre feltárt 66 síros köznépi temető a 10. század 2. fele és a 11. század eleje közötti időből. Az A. sírban lovas férfi nyugodott a következő felszereléssel: T-1 típusú kétélű kard, markolatának és hüvelyének levált ezüstdrót maradványaival, favödör vasabroncsai és füle, két — bronzszeggel összefogott — csontlemez bőrmaradványokkal, halotti ruha aranypántjai, aranylemezek (pénzütánszat?), trapéz alakú, egykor bronzberakásos díszítésű kengyelpár, csikózabla, valamint a balta (10. kép A. 3.). Utóbbi h: 11,7, élsz: 3, köpű á: 2,2 cm.²⁴

Székesfehérvár I. István Király Múzeum

4. Szob-Kiserdő (Pest m.) 21. sír: 82 síros 10—11. századi köznépi temető. A 21. sírban, a temető leggazdagabb temetkezésében 30—35 éves férfi nyugodott. Mellékletei: S típusú kétélű kard a hüvelyében, 5 nyilcsúcs, tegez, vaskés, vas övcsat és szíjvég, 2 bronz varkocskarika, 3 nyitott, ezüst pántgyűrű, 1 nyitott, bronz huzalgűrű, körte alakú kengyelpár trapéz alakú füllel, csikózabla, agancstörredék, valamint a balta (10. kép A. 4.). Utóbbi h: 11, élsz: 3,1, köpű á: 2 cm (BAKAY 1978, 17—21).

MNM KO lt. sz.: NN 2./1937.24., a kísérőleletek:

2./1937.19—23, 25—30.

B. Nyéltámaszos, köpűszárnyas bárdok:

1. Nagyhalász (Szabolcs-Szatmár m.): Az alakja miatt minden bizonnyal ide sorolható szórványlelet (10. kép B. 1.), h: 13,8, élsz: 7,3, köpű á: 2,1, nyéltámasz h: 5,8 cm, súly: 215 g (KOVÁCS 1981a, 84—85).

Nyíregyháza Jósa A. Múzeum, lt. sz.: 63.325.1.

2. Nagytarcsa-Homokbánya (Pest m.) 1. sír (10. kép B. 2.).

3. Szob-Vendelin (Pest m.) 49. sír: 142 síros 10—11. századi köznépi temető maradvány. A 49. sírba 17—18 éves legénykét temettek az alábbi tárgyakkal: csiholó, kova, vaskés, kerek vascsat, ezüst varkocskarika, fonott bronzkarperec, hegyesedő végű, nyitott huzalkarperec, 2 nyitott bronzgyűrű, palmettadisztes ezüstlapocska, valamint a jobb combra helyezett bárd (10. kép B. 3.), h: 13,4, élsz: 9,1, köpű á: 2,4×2,6, nyéltámasz h: 5,2 cm, súly: 240 g. A pengén a berozsásodott lyuk nyoma (TÖRÖK 1956, 129—135; vö. HORVÁTH 1933, 10).

MNM KO lt. sz.: 13./1931.23., a kísérőleletek: 13./1931.24—32.

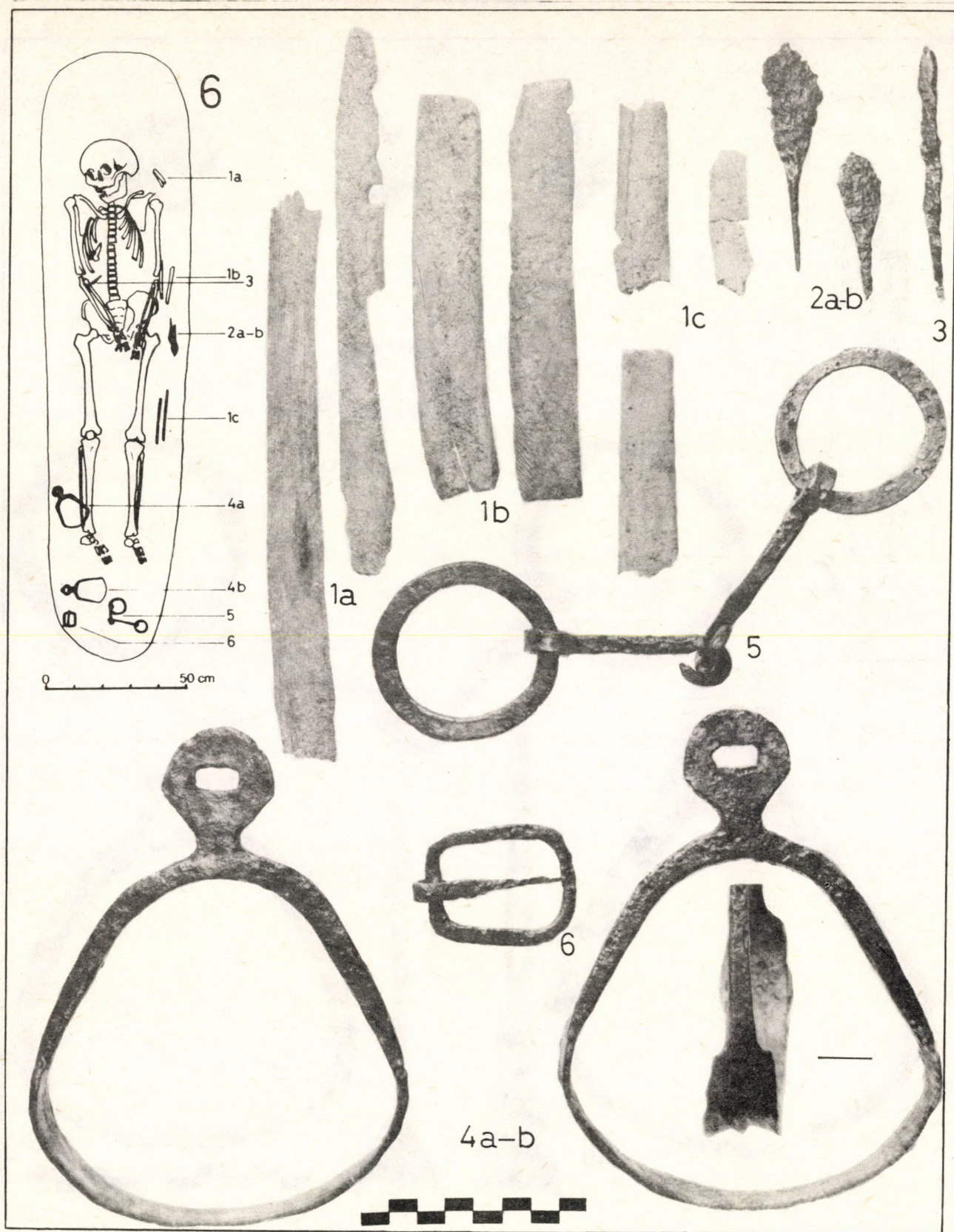
4. Ismeretlen lelőhely: hasonló alakú, de felülnézetben lépcsőzetesen keskenyedő nyakú bárd (10. kép B. 4.). A nyéltámasz alsó része hiányos, h: 12,2, élsz: 7,8, köpű á: 2,1×2,2, nyéltámasz h: 4,6 cm, súly: 165 g. A pengén kerek lyuk (KOVÁCS 1981a, 84—85).

MNM F lt. sz.: 55.3793.

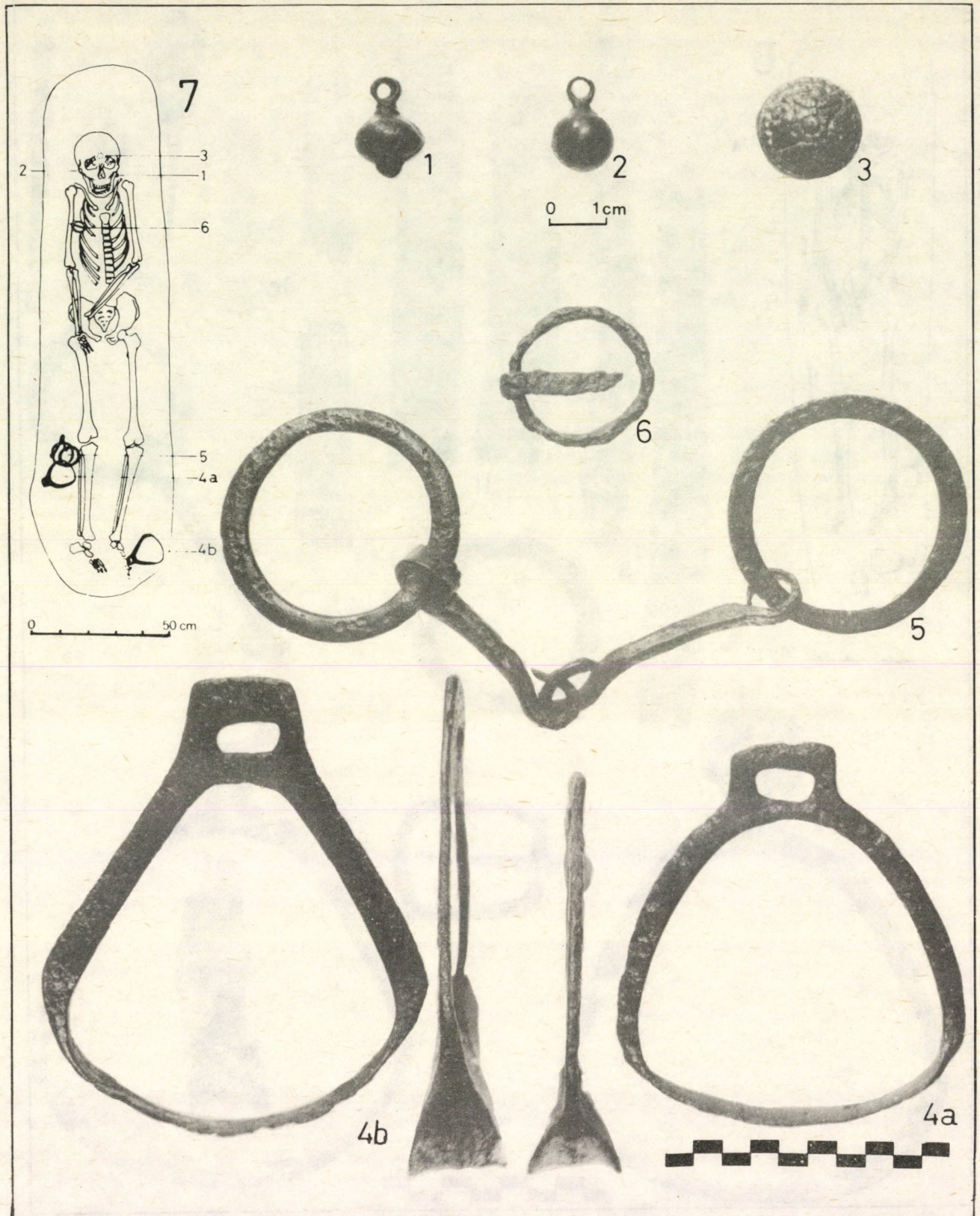
A felsorolt nyéltámaszos balta és bárd példányok nagyon jellegzetes környezetből valók. A szórványleleteket (B. 1. 4.) leszámítva mindegyikük köznépi temetőből származik, sőt hármójukat kétélű kard (A. 2—4.),²⁵ többüket pedig trapéz alakú kengyelpár kísérte (A. 2?, A. 3., B. 2.). Néhányuk a temető leggazdagabb temetkezéséből (A. 2—4.), ill. a „leggazdagabbak egyikéből” (B. 2—3.) látott napvilágot.

E két ütőfegyver fajta nem tartozik a megszokott honfoglalás kori leletanyagba, s párhuzamait sem a sztyeppén, hanem elsősorban a keleti Oroszország régészeti hagyatékában találjuk meg, ahol a baltáknak 62, a bárdoknak pedig 144 példánya ismeretes, igaz, egészen a 12. századig terjedő időszakból. Az ottani darabok kínálta mérethatárok²⁶ közé a mi — korainak tekinthető — példányaink többé-kevésbé beillenek, s méreteikből következően mindannyian elsődlegesen fegyvernek, s nem munkabaltának, -bárdnak készültek. Peter Paulsen mindkét típust az Észak-Baltikumból származtatta (PAULSEN 1956, 27—33), de A. N. Kirpičnikov bebizonyította, hogy a keleti orosz példányok a korábbiak. E típusok a keleti állam határait csak valamikor a 10. század végén lépték át, s szétterjedésük lelőhelyei a fegyverfajták átvételét, sőt némelykor esetleg az orosz etnikum (katonai kíséret) jelenlétét is tanúsíthatják.²⁷

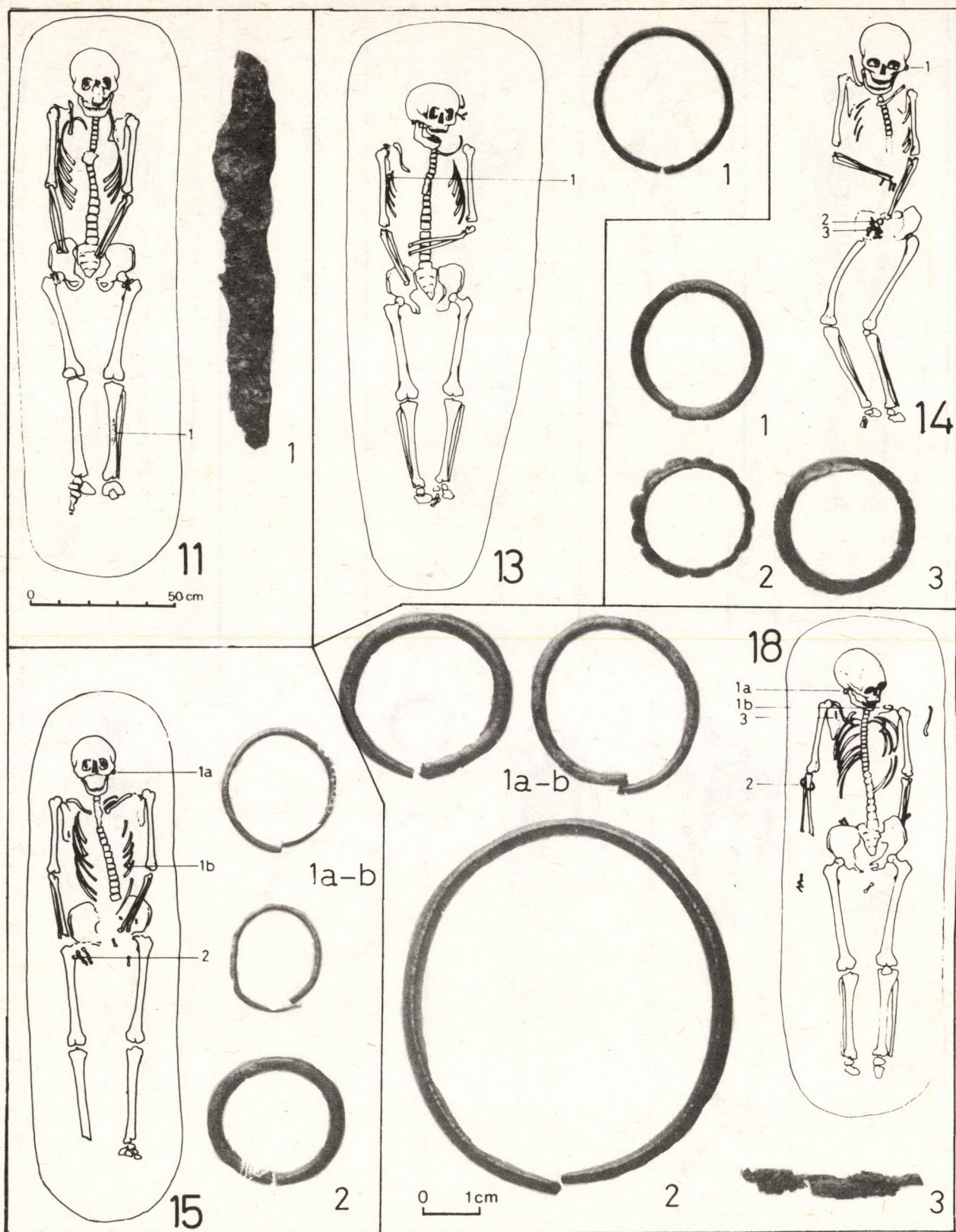
A kisszámú magyarországi lelet alapján egyelőre nehéz általános következtetést levonni. Említésre méltónak tűnik az, hogy a Dunakanyar—Balatonfelvidék között látszanak összpontosulni (13. kép).²⁸ Amennyire az őket tartalmazó sírok egyáltalán keltezhetők, annyira valószínűnek tűnik, hogy a 10.

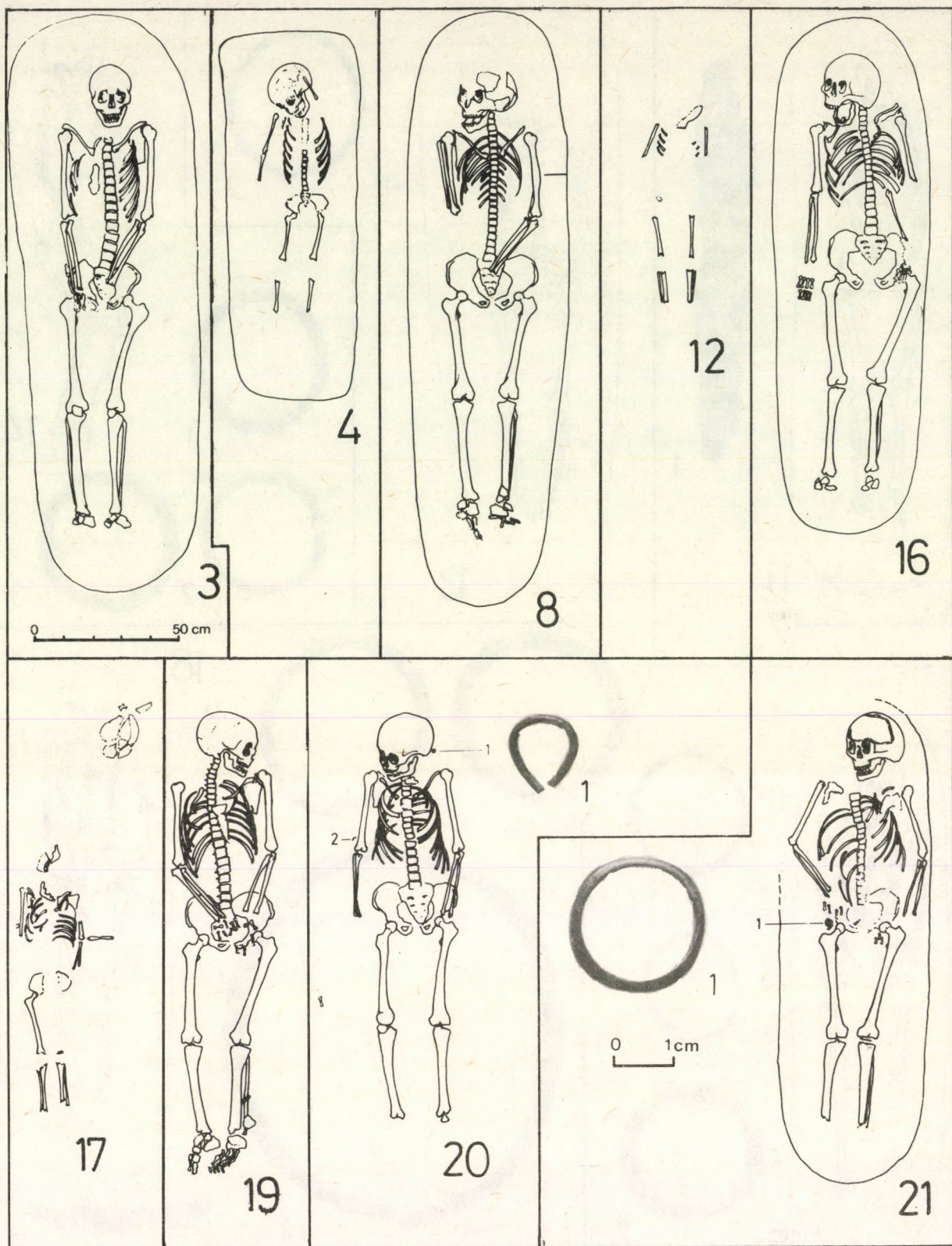
5. kép Nagytarcsa-Homokbánya 6. sír
Abb. 5. Nagytarcsa-Sandgrube, Grab 6

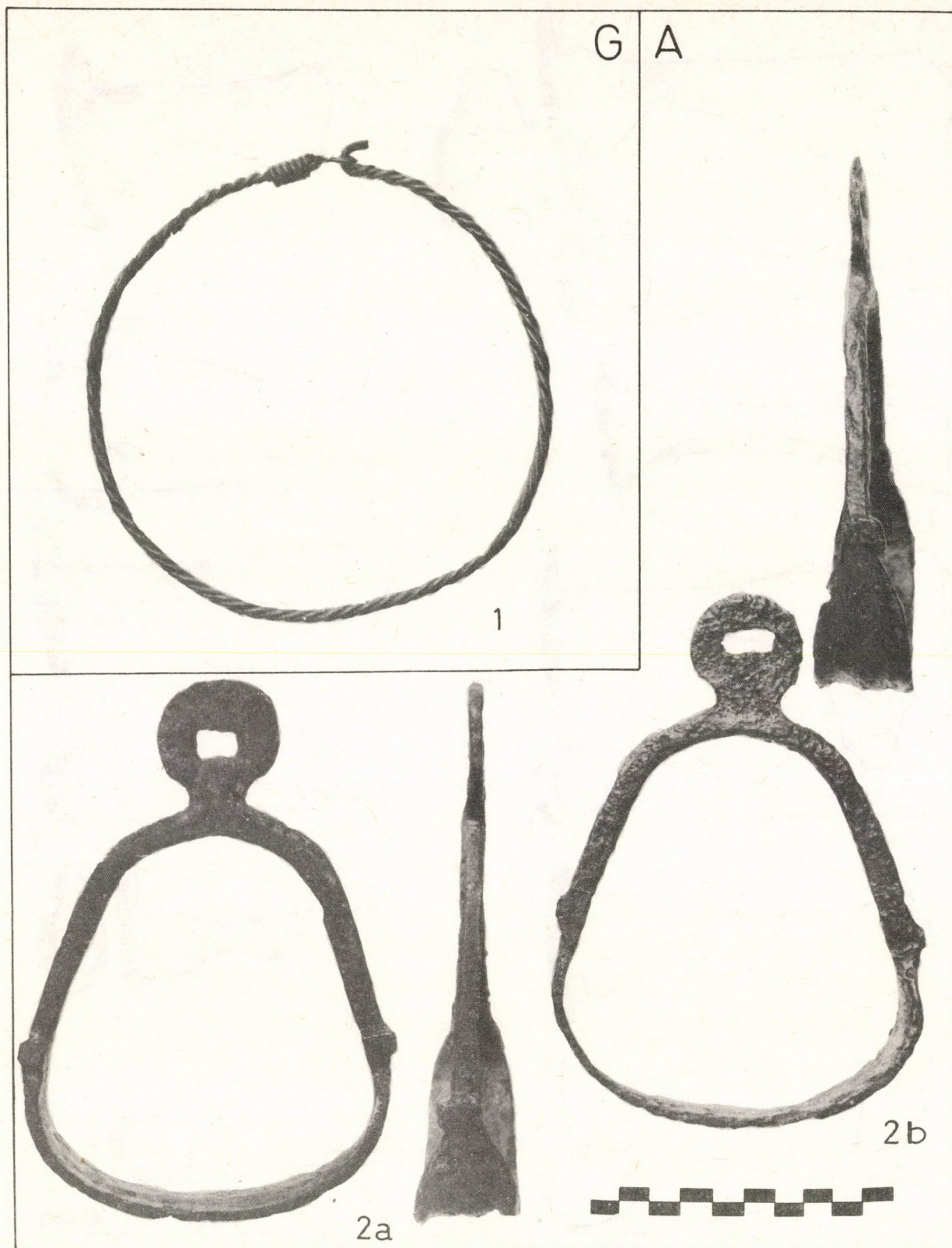
6. kép Nagytarcsa-Homokbánya 7. sír
 Abb. 6. Nagytarcsa-Sandgrube, Grab 7

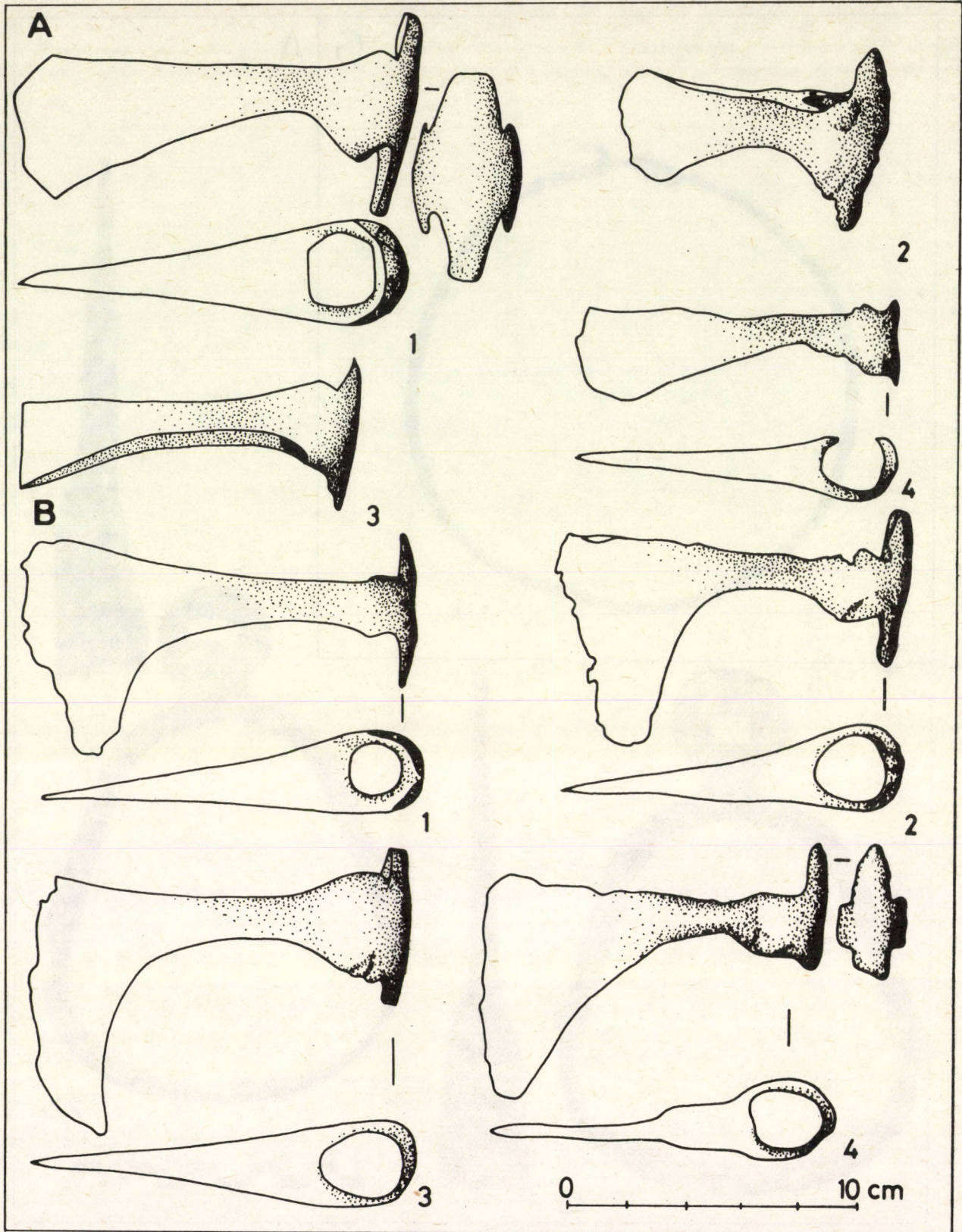
7. kép Nagytarcsa-Homokbánya 11., 13., 14., 15. és 18. sír
 Abb. 7. Nagytarcsa-Sandgrube, Gräber 11., 13., 14., 15.
 und 18.

8. kép Nagytarcsa-Őmőkánya 3., 4., 8., 12., 16., 17., 19.,
20. és 21. sír
Abb. 8. Nagytarcsa-Sandgrube, Gräber 3., 4., 8., 12., 16.,
17., 19., 20. und 21.

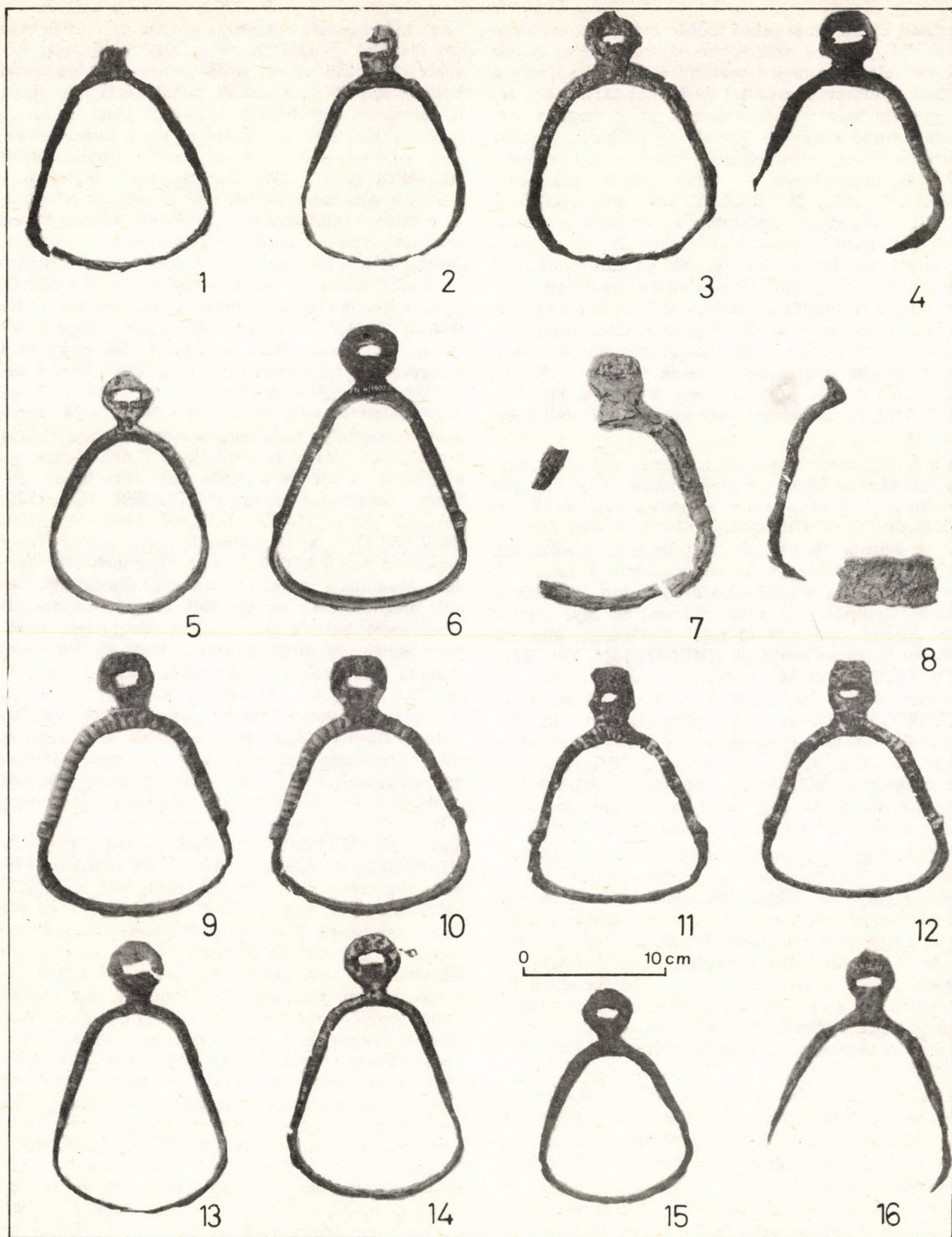

9. kép Nagytarcsa-Homokbánya A. és G. sír
mellékleteinek maradványai
Abb. 9. Nagytarcsa-Sandgrube, Reste der Beigaben
der Gräber A und G

10. kép A. Nyéltámaszos, köpűszárnyas balták: 1. Halimba-Cseres 142. sír; 2. Ógyalla-Bagota 3. sír; 3. Székesfehérvár-Rádiótelep A. sír; 4. Szob-Kiserdő 21. sír; B. Nyéltámaszos, köpűszárnyas bárdok: 1. Nagyhalász; 2. Nagytarcsa-Homokbánya 1. sír; 3. Szob-Vendelin 49. sír; 4. Ismeretlen lelőhely

Abb. 10. A. Äxte mit Schaftlochklappen: 1. Halimba-Cseres, Grab 142; 2. Ógyalla-Bagota, Grab 3; 3. Székesfehérvár-Rundfunkstation, Grab A; 4. Szob-Kiserdő, Grab 21; B. Beile mit Schaftlochklappen: 1. Nagyhalász; 2. Nagytarcsa-Sandgrube, Grab 1; 3. Szob-Vendelin, Grab 49; 4. Unbekannter Fundort

11. kép Trapéz alakú kengyelek: 1. Békés-Völgypart (5); 2. Csomád (6); 3. Csongrád-Petenchalom (7); 4. Csongrád-Vendelhalom 17. sír (8); 5—7. Ismeretlen lelőhely (23—25); 8. Mohács-Téglagyár 4. sír (47); 9—12. Muszka (48—51); 13—14. Pinchehely (59—60); 15—16. Szeged-Öthalom 4. sír (66—67)

Abb. 11. Trapezförmige Steigbügel: 1. Békés-Völgypart (5); 2. Csomád (6); 3. Csongrád-Petenchalom (7); 4. Csongrád-Vendelhalom, Grab 17 (8); 5—7. Unbekannter Fundort (23—25); 8. Mohács-Ziegelei, Grab 4 (47); 9—12. Muszka (48—51); 13—14. Pinchehely (59—60); 15—16. Szeged-Öthalom, Grab 4 (66—67)

század 2. felénél korábbi időből nem származtathatók.²⁹ Egyedül a székesfehérvár-rádiótelepi A. sír került elő a köznépi temetőtől elkülönülten, míg a többi nyéltámaszos baltát és bárdot tartalmazó temetkezés szervesen illeszkedett az őt magába foglaló temető rendjébe. Emiatt az utóbbiak magyar etnikumában — temetkezési módjuk sajátosságai — is megerősítve — nincs okunk kételkedni (BAKAY 1965, 24; BAKAY 1967 152; KOVÁCS 1982). Kétkedésre legfeljebb az említett székesfehérvári sírral kapcsolatban lehetne okunk, az elkülönített temetés, a hazai leletekben páratlan kard³⁰ és a szóban forgó baltatípus alapján. Az elhunyt többi tárgya, valamint a rekonstruálható halotti ritusa azonban meggyőz arról, hogyha a vitéz valóban a Géza nagyfejedelem (971/972—997) uralkodása alatt az országba jött orosz druzsina tagja is volt (vö. GYÖRFFY 1977, 108, 119, 195, 313—314, 339, 375, 379, 513), hozzátartozói már magyar módra temették el.

4.3. A nagytarcsai temetőben megmaradt lószerszám maradványok közül a hevedercsatok mind a trapéz alakú (1. és 6. sír), mind a kerek változatban (7. sír) előfordultak (KIRPIČNIKOV 1973, 76—78). Ugyanez a három temetkezés tartalmazott csikószablát. Mindegyik példányt az aszimmetrikus szávjvasak jellemzik — a bal 0,7—1,6 cm-rel volt rövidebb a jobb oldalánál — s azért méretezték így, hogy a bal kézzel irányított ló fejét önkéntelen állandósággal balra ne fordítsák (DIENES 1966, 220; KIRPIČNIKOV 1973, 16). Mindójuk az ún. nagykarikás csikószablák — karikájuk átmérője 6—7 cm (KIRPIČNIKOV 1973, 16—17) — típusába tartozik, s közöttük is egészen ritka méretű a 7. sírban lelt zabla 8,3—8,5 cm-es karika-átmérője. A nagyméretű zablakarikák az oldalpálca szerepét is teljesítették: megakadályozták, hogy a zabla a ló szájába csúszsék, s ezzel a háts irányíthatatlanná válják.³¹

Különleges figyelmet érdemelnek a temető kengyelei. A 7. sírban felemás, aszimmetrikus méretezésű kengyelpár feküdt. Az egyik kiugrófülű, szűkebb, körte alakú, a másik viszont tágabb, s a háromszöget közelítő alakú, tagolatlan fülű példány volt. Ez az összeállítás megfelelt annak a gyakorlatnak, hogy a lovas felüléskor a bal kengyelt kifordíthatta, s úgy léphetett bele, ezzel szemben a jobbot csak a lába fejével kereshette meg; ezért ezt gyakran tágabbra készítették (DIENES 1966, 230—232).

4.3.1. Az 1., 6. és az A. sír trapéz alakú kengyeleinek vizsgálata önálló tanulmányt igényelne; az alábbiakban csak a kérdés vázlatára szorítkozhatunk a teljes anyaggyűjtés igénye és közlésének lehetősége nélkül.

Ez a jellegzetes forma már Hampel József érdeklődését felkeltette, aki a körte alakú kengyel változatának határozta meg. Jellemző vonásaiként említette a fül és a szárok nyak közbeiktatásával való elkülönítését, a körte alakban ívelt szárok „idomá-

nak” módosulását, valamint a gyakori féंबरakásos díszítést (HAMPEL 1900, 766). Felfogását később kissé kibővítve ismételte meg utalva arra, hogy a talpaló és a szárok találkozását kör alakú kiszélesedés vagy bütyök kapcsolja össze. A mive-sebb példányokat lemezrátétes vagy huzalberakásos vonalas, sávos, háromszöges minták ékítik (HAMPEL 1905, I. 239). Harmadszor is foglalkozva velük, a változatos kialakítású darabokat a szárok és a talpaló találkozásánál levő „kis körded búbos kihajlás” alapján sorolta együvé. Ezt az említett összekötő tagot a szerves anyagból készült kengyel szerkezeti elemei — pl. a zsinegszárok és a bőrtalpaló összecsomózása — maradványának tekintette (HAMPEL 1907, 57—59 vö. 40. jegyzet vége!). Jóval később, Szőke Béla azt ismerte fel, hogy ez a kengyel típus feltűnően gyakori a kétélű kardos temetkezésekben,³² s ebből arra következtetett, hogy a fejedelmi Megyer törzs, valamint a vele szorosabb kapcsolatot tartó egy-két másik törzs már a honfoglalás idején is rendelkezett nehézlovassággal.³³ Bár ez utóbbi feltevés nem állta ki az időrendi vizsgálódás próbáját (DIENES 1964, 139; BAKAY 1965, 31—33; BAKAY 1967, 164—169; KOVÁCS 1982), az tagadhatatlan tény maradt, hogy kapcsolat van a kétélű és a szablyamarkolatú kardok, valamint a trapéz alakú kengyelek között. Ennek megokolására Szőke Béla azt a magyarázati lehetőséget vetette fel, hogy e kengyelek onnét származnak, ahonnan a kétélű kardok: Volhinia, Podólia vidékéről, a Baltikumtól és Svédországtól (SZŐKE 1962, 83). Időközben azonban a kardok származtatása megváltozott: előtérbe került nyugat-európai (Rajna-vidéki) gyártásuk, sőt helyi készítésük feltételezése is, különösen a tömeggyártmányokra vonatkozóan, s csak a különlegesen díszített példányoknál maradt meg a Skandináviából vagy a Kievi Oroszországból való eredeztetés szükségessége (BAKAY 1965, 33—34; BAKAY 1967, 169—172; KIRPIČNIKOV 1966, I. 18—22; RUTTKAY 1976, 247—252, 270—272; FODOR 1981, 86; KOVÁCS 1982). Kételemek merülhetnek fel azonban a trapéz alakú kengyelek fenti származtatásával kapcsolatban is. A Konrad Jażdżewski által ismertetett és többszörösen újra idézett párhuzamok³⁴ többé-kevésbé valóban találóak, de mindenütt egy idegen típus egyedi darabjaiként jelentkeztek. Ezért került fel a honfoglaló magyar anyagból való kiindulás lehetősége, hiszen köztudomású volt a hazai leletek gyakorisága. Alexander Ruttkay ebben az irányban tett nagy lépést akkor, amikor kengyelünket a körte alakú forma egyik változatának ítélte meg (IV. típus, 3. változat: RUTTKAY 1976, 354—355), átvéve László Gyula és Bakay Kornél véleményét, miszerint ez — a némelykor enyhén aszimmetrikus megformálás — a nyújtott lábbal lovagló kardos vitéz harcmódjának felelt meg (LÁSZLÓ 1943, 82—83; BAKAY 1965, 19, 21; BAKAY 1967, 142—144). Előzményeit a Kirpičnikov-féle VI. típusban vélte felfedezni, amelynek példányai a 9—11.

században a muromák lakta Volga-vidéken, valamint a kazár és szláv Don-vidéken összpontosulnak, ugyanakkor majdnem teljesen hiányoznak a kievi druzsina orosz harcosainál KIRPIČNIKOV 1973, 49—50, 14.t.11—12). Ez a kapcsolatteremtés azonban nem látszik túlzottan szerencsésnek, jóval valószínűbb, hogy a Kirpičnikov-féle I. típus bizonyos példányaikat kell számításba vennünk. Ez — az általában tojás alakú — kengyel a 10. századi druzsina tagok legkedveltebb kengyelformája, de mindenütt megtalálható a 9—11. századi nomád, ill. letelepült népek felszerelésében. Választásunk helyességét az igazolja, hogy a típus külföldi párhuzamai között maga A. N. Kirpičnikov is megemlíti a magyar példányaikat — igaz a Hampel-féle teljes D. csoportot, amelynek a trapéz alakú kengyelek csak részét képezik (KIRPIČNIKOV 1973, 47: 25. jegyzet; HAMPEL 1905, I. 234—242; 537—568.á.) — valamint a már említett tynci és tunai kengyeleket (ibid.; vö. 34. jegyzet). Ezzel azonban még sokra nem jutottunk, hiszen a Kirpičnikov-féle I. típus igen eltérő alakú példányaikat tartalmaz, holott a párhuzamokat csak a trapéz alakúak szempontjából kell keresnünk. Ezt szem előtt tartva a párhuzamok mennyisége leszűkül, s részint a tagolt fülű, boltíves szárú, de egyenes talpalójú példányokra (Kirpičnikov-féle VI. típus), részint viszont a tagolt fülű, trapézhoz hasonlóan formált szárú, ívelt talpú kengyelekre szorítkozik. Jóllehet utóbbiak Szibéria és a kelet-európai sztyeppe 8—10. századi leleteiben is — igaz, eléggé tarka változatosságban — jelentkeztek (SOROKIN 1959, 149:7.á.10; PLETNEVA 1963, 249:22. á.4; PLETNEVA 1967, 167:2.3. típus, 169:46.á.8; KAZAKOV 1975, 2.á.27; PLETNEVA 1981, 144:33.á.34, 147:35.á.26, 171:55.á.62,66, 258:82.á.8. stb.), sőt a 11—12. században is fennmaradtak (pl. PLETNEVA 1981, 248:74.á.alsó 2; 267:90.á.15. stb.), a szóban forgó trapéz alakú kengyeleinknek nem kifogástalan párhuzamai. Mindezek alapján valószínűbbnek látszott számunkra, hogy e forma kialakulását csak a hazai anyagban kíséreljük meg nyomunkotvetni.

A trapéz alakú kengyelek két-három olyan részlet egyesítésével térnek el a többi honfoglalás kori társuktól, amely részletek ez utóbbiakon általában csak külön-külön jelentkeznek. Az első, a száruk összefutási helyétől nyakkal elválasztott, legyező, kör, vagy szabálytalan sokszög alakú fül (vö. SELMECZI 1967, 103:l.d. típus) talán valóban még honfoglalás előtti hagyomány, mert mind a Kárpátoktól keletre, mind pedig a hazai 10. századi sírokban az ilyen kialakítású példányok gyakorta előfordulnak.³⁵ A második, a megszokottan körte alakúra kovácsolt száruk már-már szinte trapézusra szélesülése még ugyan a hagyományos kiugró füllel,³⁶ vagy a csaknem négyzetesre bővülő trapéz alakú szárforma változatos kialakítású füllel³⁷ ugyanúgy a formai változás, közeledés jele, mint a körte körvonal merevebb, egyenesebb alakítása,³⁸ vagy a szóban forgó trapéz alak rövid vállú, csaknem teljes megközelítése.³⁹ A harmadik, a száruk és a talpaló ta-

lál ózasi helyét hangsúlyozó dudor — ami kifejezetten varég/normann hatásnak tekinthető (SEABY—WOODFIELD 1980, 92—94) — ugyancsak megjelenik többféle, más típusú kengyelen is,⁴⁰ sőt a trapéz alakú kengyelek egyik változatára jellemző részlet, a talpaló kiszélesülésének kétoldali bekovácsolása is fellép eltérő formájú példányokon.⁴¹ Mindebből egyértelmű, hogy a trapéz alakú kengyeltípus sok szállal kötődik a honfoglalás kori magyar kengyelekhez, s példányai nem mennek ritkaságszámba sem, mint a fent említett észak- és északkelet-európai területeken. Saját, s a teljességre egyáltalán nem törekvő anyaggyűjtésünk alapján 91 darabot ismertethetünk⁴² (12. kép).

4.3.2. A magányosan megmaradt példányok (6, 12, 13, 23—27, 35, 47, 52, 65, 82, 90) párjával, a bizonytalanul besorolható példányokkal,⁴³ valamint egy átfogó és a közöletlen anyagok teljességére is kiterjedő anyaggyűjtés eredményeinek hozzáadásával a fenti katalógusba rendezett 91 trapéz alakú kengyel mennyisége véleményem szerint legalább 50%-kal megnövelhető volna. Első tájékozódásul azonban ez a leletanyag is érdekes következtetésekre ad lehetőséget.

Mint korábban kiderült, a rokon formáktól alig különböző, ill. határozottan elkülönülő trapéz alakú kengyelek néhány általános vonással rendelkeznek. Ilyen az elkeskenyülő nyakon ülő legyező, rombusz, sokszög vagy kör alakú lapos fül, a rendszerint lapos (esetleg enyhén gerincelt) száruk „vállas”, trapéz alakú kialakítása, valamint a viszonylag széles, lefelé ívelő, az alján hármassal hosszanti bordázatú talpaló. A szárukat törvényszerűen aszimmetrikusra kovácsolták, s ezt aligha lehet a lovaglás módjában bekövetkezett változással magyarázni (LÁSZLÓ 1943, 82—83; BAKAY 1965, 19, 21; BAKAY 1967, 142—144; RUTTKAY 1976, 355; MESTERHÁZY 1981, 22), mert a magyar honfoglalás kori kengyelek között elvégzendő vizsgálat minden bizonnyal a többségük ilyen aszimmetrikus méretezésére derít fényt (vö. 6. kép 4. a—b.). A trapéz alakú kengyelek száruinak és talpalójának csatlakozása háromféle változatot mutat (ezt jeleztem a katalógus 6. oszlopának számaival); (vö. 12. kép):

1. a lapos szárukból a hármassal bordázatú talpaló kétoldali kiszélesedéssel lép ki (5. kép 4. a—b.),
2. a lapos szárukat és a hármassal bordázatú talpalót az utóbbi kiszélesedni kezdő széleinek bekovácsolásával, összeszerelésével keletkezett egy-egy lapos, sokszög vagy korong szerű tag köti össze, amely a száruk elő- és hátoldalán szérszélességnyi dudor jellegű kiemelkedésben jelentkezik (3. kép 5. a—b.),
3. a lapos száruk és a hármassal bordázatú talpaló találkozásánál egy-egy testes dudor ül, amely a kengyel szárukból az elülső és külső irányban jól szembe tűnően kiemelkedik (9. kép 2. a—b.).

Fontos — bár nem általános — ismertetőjegye a szóban forgó kengyeltípusnak a fül alsó széleinek, a nyaknak, a száruk elülső felületének (ritkán a

külső-felső félre is kiterjedő), a dudoroknak, végezetül a talpaló elülső élének lemezrátétes vagy huzal tusírozású díszítése (3—4, 8—9, 12, 28—29, 40, 43—44, 48—51, 57—60, 68—71, 76—82, 91), jelezve, hogy tehetős megrendelő vagy igényes mester kellett az előállításukhoz. Ezt megerősíti a mellékletekkel eltemetettek egyéb kísérőleleteinek vizsgálata. Ha leszámítjuk a közöletlen, vagy már megállapíthatatlan nemű egyének temetkezéséből való (1—2, 28—29), a nem teljes leletegyüttesből származó (21—22, 35, 48—49, 50—51, 52, 57—58, 59—60, 63—64, 68—69, 70—71, 82, 91 — 12 leletegyüttes), valamint a szórvány (12—13, 23—27, 65, 90 — 9 db), tehát értékelhetetlen példányokat, akkor 33 sírlelet adataira támaszkodhatunk, amelyből 28 fegyveres férfi, 3 fegyvertelen férfi, 1 pedig nő temetkezése volt.⁴⁴ Ez az arány vitathatatlanul jelzi, hogy a trapéz alakú kengyelek elterjedése, használata a fegyveres réteghez kapcsolódik még akkor is, ha e réteg tagjai igen különbözőeknek mutatkoznak a másvilági ellátottságuk szerint. Főként a ló (5, 7, 19—20, 21—22, 35, 36—37, 38—39, 41—42, 43—44, 45—46, 47, 66—67, 72—73, 74—75, 78—79 — 15 esetben), továbbá az íjászfelszerelés egyes tárgyai jellemzik őket, a nyilak általában csak a nem hitelesen feltárt temetkezésekből (5, 6, 14—15, 41—42, 78—79, de ugyanakkor 8—9, 47!) hiányoztak, egyébként 1—7 db közötti mennyiségben láttak napvilágot. Csontlemezekkel borított íjat, tegezt már kevesebb alkalommal találtak, s a három tárgy típus csak hétszer fordult elő együttesen (10—11, 17—18, 19—20, 38—39, 61—62, 72—73, 88—89, ezenfelül íjat és nyilat egyszer: 55—56, nyilat és tegezt háromszor: 30—31, 36—37, 76—77 tártak fel). 4 sírban volt különféle típusú balta (5, 30—31, 53—54, 78—79) és 9 vitézt tiszteltek meg az értékes vágófegyverek valamelyikével: szablyát egy (8—9), szablyamarkolatú kardot két (47, 72—73), kétélű kardot pedig hat (3—4, 6, 14—15, 41—42, 76—77, 78—79) temetkezésben találtak.⁴⁵ Csábító lenne az utóbbiakban a Géza nagyfejedelem hatalmi harcaiban szembenálló erők előkelőbb (78—79, 41—42: időrendi helyzete meghatározatlan, a terminus post quem: 931. vö. KOVÁCS 1982, KOVÁCS 1983), és középrétegbeli harcosait kimutatni (3—4, 6, 14—15, 47, 72—73, 76—77, és 8—9), míg a közrendűek irányába szegényedő fegyveres réteget a többi temetkezés képviselné. Az ilyen összevetés valódiságát e sírok többségének bolygatottsága, s így mellékleteik feltételezhető hiányossága megkérdőjelezheti. Ugyanez vonatkozik a vitézek „fegyvernemének” lehetséges megállapítására is (vö. KIRPIČNIKOV 1971, 41—54; STEUER 1970, 372—380). Ha pl. a székesfehérvár—rádiótelepi A. sírban (78—79) volt — csak elkallódott — távolsági fegyver (erre esetleg a rejtélyes szegecselt csontlemezpár utal), akkor e temetkezésben egy teljes támadófégyverzetű, a könnyűlovos és a nehézlovos közötti átmeneti jelleggel felszerelt, előkelő vitéz nyugodott. Társait a támadófégyverzet részlegessége jellemezte (íj, nyíl, tegez mindegyike

vagy némelyike csak 3 sírban dokumentálható: 3—4, 72—73, 76—77), ugyanezt állapíthatjuk meg a közelharc fegyverként baltával ellátott harcosokról (5, 30—31, 53—54) is, míg a többséget a lovas-lószerszámos íjászok képviselik. Teljes íjászfelszerelés — feltételezve, hogy íjtegezzük száját nem csont, hanem fa borítólemezek fedték, s ezek nyomtalanul elkorhadtak — hat vitézt kísért (10—11, 17—18, 19—20, 38—39, 61—62, 88—89), s a többiek egyre csökkenő nyílcsúcs száma egészen a bizonytalanul értékelhető egyetlen példányos (7, 16, 83—84), sőt az ásató szerint csak sírbalótt egyetlen példányos (85) temetkezésig, a régészeti harcosnak meghatározható jelleg minimumáig vezet.

A trapéz alakú kengyeles sírok általános keltezésének kérdésében is a kardos — szablyamarkolatú kardos temetkezések lehetnek a legfontosabbak, hiszen koruk viszonylag pontosan, a 970-es évektől kezdődő időszakra határozható meg (BAKAY 1965, 35; BAKAY 1967, 172; RUTTKAY 1976, 247—252; részletesen: KOVÁCS 1982). Vagyis mind a kétélű és a szablyamarkolatú kardok, mind a nyéltámaszos, köpűszárnyas balták és bárdok (53—54, 78—79), egy további sír pontkörös, lépcsősfejű gyűrűje (38—39),⁴⁶ egy másik két karikagyűrűje (43—44 — vö. SZÓKE 1962, 97—98; GIESLER 1981, 110) mint keltező értékű tárgyak a 10. század 2. felével kezdődő korra utalnak. Természetesen ez a 11 sír nem határozhatja meg kényszerítően mind a 33 értékelhető temetkezés megásásának idejét, de az alábbi két megjegyzés talán segíthet az általánosításban: 1) a 9—10. század első felében vert arab, bizánci vagy nyugat-európai pénzt s egyben kengyelt is tartalmazó 36 sír közül — a néhány közöletlent leszámítva — mindössze egyben volt trapéz alakú kengyel (41—42), vagyis az ilyen kengyeles temetkezésekben nyugvókat vagy nem temették el pénzzel, vagy — ami valószínűbb — a pénzzel temetés szokásának csökkenése idején, azaz a 10. század 2. felében hantolták el őket (vö. 78—79: arany pénzutánzat?; 38—39: meghatározatlanul szétporladt ezüstpénz). 2) Jóllehet a magyar—normann kapcsolatok már a 9. században kialakultak (vö. FODOR 1981), a magyar kengyelek formálásában nem maradt hatásvonala. A dudoros szárú viking/normann kengyelek befolyása Keleten vagy Keletről a 9—10. században nem is érhetette el elődeinket, mert a mai Szovjetunió területén a félkör, félellipszis és háromszög alakú, gyakran dudoros szárú, fekvő téglalap alakú fülű kengyeltípus csaknem teljesen ismeretlen (KIRPIČNIKOV 1973, 45; 50, 52; RUTTKAY 1976, 354; MESTERHÁZY 1981, 218). Általánosan elterjedt volt viszont Észak- és Nyugat-Európában (vö. SEABY—WOODFIELD 1980, 91, 97—99; MESTERHÁZY 1981, 218—222; KOŠNAR 1982, 72—74), vagyis a kalandozó vitézek portyáikon hozzájuthattak. Az így szerzett dudoros szárú kengyelekről leshették el a magyar kovácsmesterek a talpaló és a száruk találkozási helyének kialakítását, s alkalmazták néhány kengyeltípusnál szórványosan,⁴⁷ a

trapéz alakú példányoknál pedig rendszeresen. Bár ez a feltételezett folyamat már valamikor a 10. század első felében is megindulhatott, a trapéz alakú kengyel típus csak a század második felében válhatott gyakorivá, sejthető összefüggésben a fegyverzet részleges átalakulásával Géza nagyfejedelem uralkodásának elején. Ezt szembetűnően jelzi együttes előfordulásának gyakorisága a kétélű karddal, szablamarkolatú karddal és a nyéltámaszos baltával, bárdal. Feltehetően gyorsan kedveltté is vált, amint azt az — adatgyűjtésében teljességre nem törekvő — elterjedési térkép igazolja: leletei a Kisalföldtől a Bodrogekig, s a Dél-Dunántúltól Erdély legkeletibb szegletéig megtalálhatók (13. kép).⁴⁸

5. A trapéz alakú kengyelek áttekintése után vizs-
szakanyarodhatunk a nagytarcsai temetőmarad-

vány elemzéséhez. A keltezés kérdésében értékelhető tárgytipusok — a nyakperec, huzalkarperec, gyűrűk, nyéltámaszos bárd, trapéz alakú kengyelek — vizsgálata nyomán valószínű, hogy a 10. század 2. feléből való temetőrészlettel van dolgunk, amelyben köznépi származású és illetőségű, fegyveres szolgálatot teljesítő férfiakat is elhantoltak. Társadalmi helyzetük viszonylagos alacsonyosságát és eltemetésük aránylag késői idejét a lovastemetkezések hiánya jelzi. A fegyvertelen férfiak, nők és gyermekek szegényes vagy éppen melléklet nélküli sírjai is a köznépi temetőkben megszokott tárgyakkal és gyakoriságban jelentkeztek. Temetőnk tehát a község területének történetéhez nyújt új adatokat a honfoglalás századának második feléből (vö. KOVÁCS 1985).

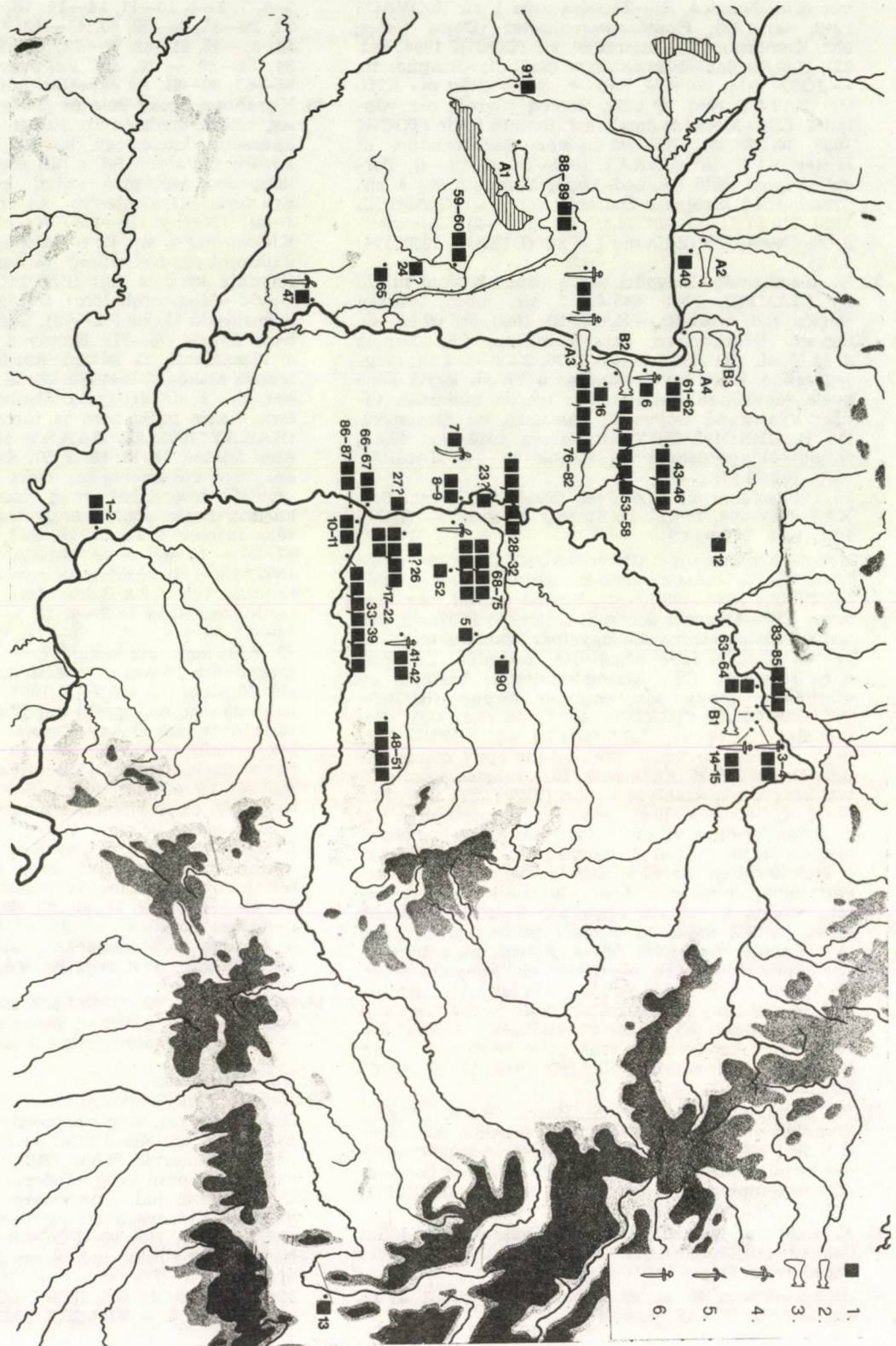
Jegyzetek

1. Ásatási jelentés: Nagytarcsa (Pest m., gödöllői j.). MNM AD XVIII. 293./1967. — Ezúton is szeretném megköszönni H. Kelemen Márta és Horváth István nagylelkűségét, Molnár Lajosék állandó, az egész ásatást végigkísérő támogatását.
2. Nagytarcsa 37/6. lelőhely: MRT XIII/2; a temető újbóli helyszínelését 1984 tavaszán Kvassay Judittal végeztük el; segítségét ezúton is megköszönöm.
3. A nem, életkor és a természet meghatározásokat, valamint a csontanyag leltári adatait Lotterhof Edit tanulmányából vettük át, ezt a továbbiakban csak kivételes esetekben idézzük: vö. LOTTERHOF 1973, 43—47.
4. A fokérték a sírgödör — sírfolt nélküli temetkezés esetén a csontváz — tengelyének az észak-déli irány-
nyal bezárt szögét jelzi, eszerint pl. az ény-dk-i irány = 45°! A sírgödör, ill. a tárgyak méreteinek leírásakor a megszokott rövidítéseket alkalmaztuk.
5. Bökönyi Sándor meghatározását ezúton is megköszönöm.
6. A kéziratban még nordoid (n) jelzetű meghatározás a nyomtatásban mediterrán (m) jelentésű sajtóhiba-ként jelent meg (LOTTERHOF 1973, 45), de a tévedés a taxonomiai értékelésből egyértelműen kiderül (LOTTERHOF 1973, 48, 51).
7. A kengyelnek az első restaurálásban kapott grafitos fedőrétegtől való megtisztítását Somlósi Évának köszönhetem. Az így láthatóvá vált felületdíszítés elkészítésének technikájáról Varga Péter mondott véleményét.
8. Szabó Zoltán véleményét ezúton is megköszönöm.
9. Az egykori vájatosításban a kengyel nyakán és szárain a fémberakásból semmi sem maradt. A hálózat-szerű mintát alkotó szürke anyagról Szabó Zoltán vizsgálata derítette ki, hogy az a passzíváló szer-
puha maradványa.
10. Az embertani anyag régészeti kísérő jelzeteire Lotterhof Edit nem utalt, s azok nem is maradtak fenn. A nála I. szórványként közölt csontanyagnak az A. sírral való azonosítása azonban biztos, mert csak itt említett a férfi koponya mellett vázcsontokat is. A II. szórvány és a B. sír összekapcsolását csak a sor-

- rend valószínűsíti, míg a sorszám nélküli szórvány és a C. sír egyeztetésére a leltári szám alapján került sor, hiszen ennek az ásatás őszi szakaszából kellett származnia. A D—F. sírok így kényszerítőleg a Lotterhof-féle III—V. szórvánnyal azonosultak, mindegyike régészeti következtetés szükségessége nélkül (vö. LOTTERHOF 1973, 46—47).
11. Szabó J. Győző rendszerezésében ez az I.lb. vagy I. 3. típus (SZABÓ 1976, 36).
 12. Szabó J. Győző már rámutatott, hogy ez a kéztartás nem tükrözhet keresztény befolyást, hiszen pogány temetőkben is előfordul (SZABÓ 1978—79, 74—75).
 13. Szabó J. Győző szerint a Dunántúlon a 10. század korai időszakában inkább a férfiak körében volt e szokás gyakoribb, míg a Dunától keletre mindig is a nőkre volt jellemzőbb (SZABÓ 1978—79, 85).
 14. A 10. század 2. harmadától megnő a bronzékszerek szerepe az ezüst rovasára a középrétegbeli viseletben (SZABÓ 1978—79, 51).
 15. A vastag huzalból sodort (csavart) példányok fel-lépését a 11. század huszas éveitől számították (SZABÓ 1978—79, 52—56, 61—62; vö. GIESLER 1981, 116—120).
 16. A karperecek időrendi besorolására Szabó J. Győző tett kísérletet (SZABÓ 1978—79, 64—67).
 17. SZÓKE 1962, 96—97; GIESLER 1981, 109—110. és 53. t.: a gyűrűk 21—22. és 25. típusa.
 18. SZÓKE 1962, 97—98. Ezt általánosságban megerősíti: SZÓKE—VÁNDOR 1981, 220—221; GIESLER 1981, 110—111. és 53. t.: a gyűrűk 31. és 34a. típusa.
 19. Vö. LÁSZLÓ 1943a, 59—60. Sérült csontlemezkész-
letet figyelt meg Békés-Povádon (Békés m.): TROG-
MAYER 1962, 14—16.
 20. Bökönyi Sándor szíves szóbeli közlését ezúton is megköszönöm.
 21. Pl. Piliny—Somlyóhegy 1. sír (Nógrád m.): HAMPEL 1900, II. 449; 335.t.5; Szentés—Szentlászló (Csongrád m.) 6. sír: SZÉLL 1941, 236: I.B.t.10; Szered (Sered', okr. Galanta, CS)—Mácsédi dombok, II. temető 7./55. sír: TOČÍK 1968, 54, 47.t.14. Íjcsontokon is előfordul: MEDVEDEV 1966, 4.t.12, 5.t.1—5.
 22. KOVÁCS 1981a, 21—22; KOVÁCS 1979, 391.

23. REJHOLCOVÁ 1976, 191—193. A kardot Y-típusú-nak határozta meg, ennek a közölt rajz — *idem*. 2.t.2. — ellentmondani látszik.
24. BAKAY 1965, 12—13, 33; BAKAY 1965—66, 56—56, 75—76, 83; BAKAY 1967, 133—134, 167—168; KOVÁCS 1982, 14—21.
25. Az általunk összegyűjtött 29 kétélű kardos sárban mindössze 4 baltát találtak, s közülük 3 az itt említett temetkezésekből való volt, míg a negyedik — egy egyedülálló formájú fokos-alabárd — a Kecel-Vadéi dűlőbeli (Bács-Kiskun m.) 2. sárban látott napvilágot: KOVÁCS 1982, 4. táblázat; vö. FETTICH 1937, 105.
26. A balták átlagos méretei: h: 9—14, élsz: 3,5—5, köpű á: 1,5—2,7 cm, súly: 200 g körül. A bárdok adatai: h: 9—15 (de a leggyakrabban: 13—15), élsz: 5—12 (a leggyakrabban: 7—9,5), köpű á: 1,8—3 cm, súly: 100—430 g: KIRPIČNIKOV 1966, II.35:55. jegyzet, 36:65. jegyzet. A balták közül 36, a bárdokból pedig 38 példányt keltezett a 10—11. századra (*idem*. 106—109). Együttes tárgyalásukat a formai hasonlóságon túl a lelőhelyeik elterjedésének egybeesése is indokolta (*idem*. 31:7.á).
27. A Kirpičnikov-féle III. és IV. típus: KIRPIČNIKOV 1966, II. 35—37. Orosz vagy varég-orosz lovas osztag (druzszina) állomáshelyéhez kapcsolható, egyedülálló jelentőségű temetőnek tekintette a Lengyelország közepén feltárt, a 10. sz. 2. feléből való lutomierski sírmezőt, amelynek 9 baltájából 7 a tárgyalat típusokhoz tartozott: KIRPIČNIKOV 1966, II. 37; vö. BAKAY 1965, 23; BAKAY 1967, 151, 153.
28. A Felvidéken az ógyallai példány előkerülése előtt ezek a típusok ismeretlenek voltak, bár van ugyan példa a köpű hasonló kialakítására, de más alakú baltákon (pl. a Ruttkay-féle I.F. III.C. típusok, ill. a munkabalta méretű, sírleletből még ismeretlen V.E. típus: RUTTKAY 1976, 306—308, 312). Az I.F. típus bárdjai a 9—10. századra keltezhetők, de összefüggésük a Kirpičnikov-féle III—IV. típusal egyelőre bizonytalan: *idem*. 309. A magyar anyaghoz sem kapcsolódnak, ugyanakkor a székesfehérvári példánynak a Ruttkay-féle III.A. típusba sorolása tévedésnek tűnik: *idem*. 310.
29. A.1: a temetőbeli horizontálstratigráfiai helyzete alapján (TÖRÖK 1962, 40), A.2: a kard típusa a 10. századon belül általában nem keltező értékű, de a magyar anyagban inkább a század 2. felére utal (BAKAY 1965, 33; BAKAY 1967, 168; RUTTKAY 1976, 365; KOVÁCS 1982), A.3: vö. KOVÁCS 1982, A.4: BAKAY 1978, 138, B.2: lásd alább, B.3: a sírt a fonott bronzkarperec a 10. század végétől keltezi: SZABÓ 1978—79, 66—67.
30. BAKAY 1965, 33; BAKAY 1967, 167—168; az általa E típusúnak meghatározott kardot T-1 típusként kíséreltem meg besorolni: KOVÁCS 1982.
31. DIENES 1966, 209—216. A lóállomány egyedeinek különböző temperamentumához kötötte A. N. Kirpičnikov a zablakarikák méretezését olymódon, hogy az érzékeny, puha szájú lovak nagykarikás, a kemény szájú, kevésbé érzékenyek kiskarikás zablát kaptak: KIRPIČNIKOV 1973, 17. Dienes István szerint a ló szájának érzékenységet, ill. az irányíthatóság elvárásait a szájvasak kialakításánál vették figyelembe (DIENES 1966, 216—218). A nagytarcsai zablák közül kettőnek a szájvasa aránylag vékony és éles szélű (1. és 6. sír), a harmadik viszont vastagabb és tompa kialakítású (7. sír).
32. Szőke Béla úgy vélte, hogy a lándzsás temetkezésekben is ez, vagy egészen hasonló kengyel típus az általános, az általa felhozott (SZŐKE 1962, 83), ill. a később összegyűjtött példányok azonban ezt a vélekedést megcáfolták (KOVÁCS 1970, 84—87, 92, 94, 96:196. jegyzet).
- Itt kell megemlítenünk a terminológia tisztázása érdekében, hogy tévesen érte Szőke Bélát és Bakay Kornélt az a vád, hogy a „villás szárú” kengyelek közé más példányokat is besorolt (RUTTKAY 1976, 354; MESTERHÁZY 1981, 216—218). Tétéleinek végső megfogalmazásában Szőke Béla egyértelműen a kiugró fülű, villaszerűen szétágazó, dudoros szárú kengyeltypusról írt (SZŐKE 1962, 83), amit Bakay Kornél helyesen „(széles fülű, enyhén ívelt talpú) trapéz alakú” megnevezésre módosított, elhagyva a félreértésre okot adó „villás szárú” jelzőt (BAKAY 1965, 21). Való igaz, hogy Szőke Béla villásszerűnek nevezett korábban más típusú kengyeleket is (pl. SZŐKE 1954, 127; SZŐKE 1962, 81—82; UZSOKI 1962, 16), és párhuzamait a Mesterházy Károly által „karoling-normann” fajtájúnak nevezett formában látta (SZŐKE 1954, 127), de mindez nem vonatkozhat az 1962-ben megjelent, s a kétélű kardokkal kapcsolatba hozott mondanivalójára.
33. SZŐKE 1962, 83—84. Ezt a felfogást, amelyet már a könyv első bírálója sem osztott (DIENES 1964, 139), a kétélű kardok zömében a 10. század 2. felétől kezdődő keltezésével el is lehetett utasítani (BAKAY 1965, 35; BAKAY 1967, 172; KOVÁCS 1982).
34. JAŽDŽEWSKI 1949, 129, 168—169. Lengyelországból 2 példányról van tudomásunk. Az egyik, egy gyönyörű, sárgaréz tauroszású, keresztirányú vonalkötegekkel, ill. homokóraszerű kettős háromszögekkel díszített példány (2. típus — 1. a 4.3.2. részben), amely még 1898-ban, feltehetőleg a tynieci (pow. Wrocław) soros temetőből való szórványleletként került múzeumba (LINDENSCHMIDT 1936, 298—299, 30.t.6; NADOLSKI 1954, 281:41.t.3). A másik, egy legfeljebb hasonló jellegű példány a 11. századra keltezett lutomierski (pow. Łask) temető 1940. évi szórványletei közül való (1. típus? — JAŽDŽEWSKI 1949, 119:52.á; NADOLSKI—ABRAMOWICZ—POKLEWSKI 1959, 61, 49.t.c). Svédországban a tunai (Uppland), a 11. század elejére keltezett I. csónaksírban találtak egy kengyelpárt (1. típus változata? — ARNE 1934, 24, 65, 70). Az egykori Kelet-Poroszországhoz tartozó Viskiauten-i (ma Višnevo, Zelenogradskij r., Kaliningradskaja obl., SU) temető egyik 1873-ban feltárt, s az 1000—1050 közötti időre keltezett sírjában is csak hasonló, nagyjából az 1. típus változatának tekinthető kengyelpár volt (LA BAUME 1940, 1351: 564.t; MÜHLEN 1975, 48, 122, 37.t.4—5), s hasonló a gnezdovoi kurgántemetőből (Smolenskaja obl., SU) szórványként is előkerült (SPICYN 1905, 54, 61: 94—96. á). Jóllehet a magyarországi példányok Hampel József munkásságát követően ismertek és idézettek voltak, mind e példányokat, mind a magyarországiakat a varég-orosz kultúrkörből származtatták (LINDENSCHMIDT 1936, 299; NADOLSKI—ABRAMOWICZ—POKLEWSKI 1959, 61).
35. Vö. PLETNEVA 1981, már idézett ábrák, továbbá a Kirpičnikov-féle I, V—VI. típus egyes változatai (KIRPIČNIKOV 1973, 45). Néhány példa a hazai anyagból: Békéssámon—Posztos J. telke (Békes m. — DIENES 1965, 40:14.t.5). Esztergom (Komárom m.), Hajdúböszörmény (Hajdú-Bihar m. — HAMPEL 1907, 12.t.B.1, 15.t.B.1), Kenéz—Fazekaszug (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) I. temető, 11. sír (JÓSA 1914, 314:22.á.bal), Rád—Kishegy (Pest m.) XIII sír (PÁTYAY 1957, 11.t.19), Szered (Szered, okr. Galanta, CS) — Mácsédi dombok, I. temető, 1953. évi szórványok (TOČÍK 1968, 38.t.18, 39.t.4).
36. Bodrogköz (RUTTKAY 1975, 202:28.á.17), Kisdobra (Dobrá, okr. Trebišov, CS)—Ligahomok (HAMPEL 1900, 648:63.t.c.2).
37. Besorolásuk nem egyszer vitatható, hiszen némelyikük a szóban forgó trapéz alakú kengyelek változatának tűnhet. Néhány példa: Áporka (Pest m.) 1. sír (MNM KO, lt. sz.: NN 4./1930.1), Fónlak (Felnac, jud.

- Arad, R — MNM KO lt. sz.: 118./1901. 12), Kolozsvár (Cluj-Napoca, R)—Zápolya utca 1. sír (KOVÁCS 1942, 89:1.t.13), Komáromszentpéter (Dolný Peter, okr. Komárno, CS)—Kisrét 60. sír (TOČÍK 1968, 14.t. 22), Nagyhalász—Homoktanya (Szabolcs-Szatmár m. — JÓSA 1914, 176:4.á), Rád—Kishegy (Pest m.) XIII. sír (PATAY 1957, 11.t.20), Szered (Sereď, okr. Galanta, CS)—Mácsédi dombok I. temető 8. sír (TOČÍK 1968, 99:33.t.23), Székesfehérvár—Sárkeresztúri út (Fejér m.) 2. sír (BAKAY 1965—66, 42.t.3—4), Tarcál—Vinnai dűlő (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) 4. sír, Tiszabездé (Szabolcs-Szatmár m.) 9. sír (HAMPEL 1900, 720:97.t.1—2, 602:44.t.9. sír A. 1—2), Zalaszentgrót—Téglagyár (Zala m.) 1/a. sír (DIENES 1960, 124: 2.t.2).
38. Pl. Kecskemét—Magyari tanya (Bács-Kiskun m.) 7. sír (HAMPEL 1900, 645:61.t.7. sír, jobb), Muszka (Misca, jud. Arad, R) — HAMPEL 1900, 658:69.t.5—6), Ógyalla (Hurbanovo, okr. Komárno, CS)—Bagota 3. és 17. sír (REJHOLCOVÁ 1976, 2.t.3—4, 4.t.3; megjegyzendő, hogy a valószínűleg a 17. sír egyik kengyele fényképen határozottan trapéz alakúnak tűnik: Významné slovanské náleziška na Slovensku. Ed. B. CHROPOVSKY. Bratislava 1978. 90.: 42.á), Ócsöd—Mogyoróshalom (Szolnok m. — HAMPEL 1900, 702:91.t.B.1—2).
39. Pl. Székesfehérvár—Vízművek (Fejér m.) 1. sír (BAKAY 1967—68, 15.t.1—2), Tinnye (Pest m. — HAMPEL 1900, 722:98.t.2).
40. Karos—Eperjesszög (Borsod-Abaúj-Zemplén m.): körte alakú, ezüsttausírozású, szörvány kengyel pár (FETTICH 1937, 133.t.1—2), Szered (Sereď, okr. Galanta, CS)—Mácsédi dombok, I. temető 1./57. sír: hasonló, ezüsttausírozású kengyel pár szablys temetkezésben (TOČÍK 1968, 40.t.9—10), Zemplén (Zemplín, okr. Trebišov, CS)—Szélmalomdomb: hasonló, de díszítetlen kengyel pár, szablys sírban (BUDINSKÝ-KRIČKA—FETTICH 1973, 163:7.á.1—2), Beregszász (Beregove, Zakarpats'ka obl., SZU)—Kishegy: vállába kovácsolt fülű, viking spiráldíszes (vö. SEABY—WOODFIELD 1980, 101) tausírozással ékített kengyel pár szablys sírban (FETTICH 1937, 72.t. 2—3). Lehetséges, hogy ebben a csoportban a viszonylag késői, a viking hatást már jelző kengyelek alapján a 10. század 2. harmadától keltezhető sírleletek kerültek össze? Dienes István véleménye szerint, kengyeleink régebben „atavisztikusnak” tekintett, vagyis a szerves anyagból készült formának egyes jegeit megőrző vonásai inkább a szerkezet tökéletesedésének jelei. Így a „száraknak a talpalóhoz kapcsolódó végén, egyébként elvékonyodó részén lévő gömbszerű kidudorodás... erősítést szolgálhatott és sarkantyúk hiányában a ló serkentésére is kiválóan alkalmas lehetett”. (DIENES 1958, 139—140). Keleti kengyeleken csak jóval később, a 12—13. században jelentkeztek: SZABÓ 1938, 17; KIRPIČNIKOV 1973, 50, 52.
41. Pl. körte alakú kengyelen: Hejce (Borsod-Abaúj-Zemplén m. — MNM KO lt. sz.: 9./1898.2; vö. Arch. Ért. 18 [1898] 278), félellipszis alakú, csaknem egyenes talpú kengyelen; Kenézli—Fazekaszug (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) II. temető 20. sír (FETTICH 1931, 94:78.á.bal).
42. A leletanyag összeállításában felhasználtam Bálint Csanád gyűjtését (BÁLINT 1971), amelynek szíves engedélyezését ezúton is megköszönöm.
43. Békés—Povád 45. sír és szörvány, Ógyalla 3. és 17. sír, továbbá 37—39. jegyzet!
44. A fegyveres férfi temetkezések a következők: 3—4, 5, 6, 7, 8—9, 10—11, 14—15, 16, 17—18, 19—20, 30—31, 32, 36—37, 38—39, 40, 41—42, 43—44, 45—46, 47, 53—54, 55—56, 61—62, 72—73, 74—75, 76—77, 78—79, 83—84, 88—89 — 28. sír. Fegyvertelen férfiak: 33—34, 66—67, 80—81. Az egyetlen női sír: 86—87.
45. Korábban Szőke Béla és Bakay Kornél mennyiségileg eltérő eredményre jutott. Szőke Béla 18 többkevesebb hitelességű kardos és szablamarkolatú kardos sírt sorolt fel, s hat esetben említette a „villasszerűen szétágazó szárú kengyel pár” kíséretét: Beszterec—Gyalaptanya (a mi katalógusunkban: 3—4), Gégény (14—15), Kecel—Vádéi dűlő (Bács-Kiskun m.) 2. sír: itt a valóságban egy körte alakú, valamint egy íveltoldalú háromszöghöz hasonló szárformájú kengyel volt (FETTICH 1937, 117.t.20—21), Ócsöd—Mogyoróshalom: vö. 38. jegyzet, Szentes—Szentlászló 13. sír (72—73), Székesfehérvár—Demkőhegy 33. sír (76—77). Bakay Kornél gyűjtése szerint a vizsgálható 32 kétélű kardos sírban 13 esetben trapéz alakú, 12 esetben körte alakú kengyelre bukkantak, 2 sír kengyele ábrázolatlanul elveszett, 7 temetkezés pedig nem is tartalmazta ezt a tárgyat (BAKAY 1965, 21; BAKAY 1967, 146—148: ugyanezen adatai: 33, 13, 13, 2, 7). Sajnos ezeket az adatokat nem dokumentálta, ezért a katalógusának szövegéből kíséreltünk meg visszakövetkeztetni, s a kardos-trapéz alakú kengyeles sírjai (saját számozása szerint: 4, 12, 17, 20, 23?, 30, 34, 39, 50—51, 54, 57, 69 — 13 eset — vö. BAKAY 1965, 6—16; BAKAY 1967, 10—141) közül csak nyolcat találtunk elfogadhatónak (először a Bakay-féle, utána a mi katalógusunk számai): 4 = 3—4, 12 = 6, 20 = 14—15, 34 = 41—42, 39 = 47, 50 = 76—77, 51 = 78—79, 57 = 72—73. A kihagyottak közül 17 = 12, 23? = Gyula-Vármegyeháza (Békés m.): nem lehetett síregyütteseket elkülöníteni (vö. BAKAY 1965, 8; BAKAY 1967, 126), 30 = 28—29: az „egyélű kard” és a kengyel pár összetartozását csak Bakay Kornél tétélezte fel, bizonyítottan nélkül (BAKAY 1965, 9; BAKAY 1967, 127), 54 = Székesfehérvár—Vízművek (Fejér m.): vö. 39. jegyzet, 69 = Bodrogvécs (Somotor-Več, okr. Trebišov, CS): az itt előkerült kengyelek között nem volt trapéz alakú példány (vö. SZENDREI 1998, 1—2.t.: DÓKUS 1900, 1. t). Bakay Kornél 12—13 körte alakú kengyeles sírt említett, ezek az ő sorszámozásával feltehetőleg az alábbiak lehetnek: 9, 11, 23, 23a, 29, 31, 41—43, 45, 49, 54, 60, 62, 69), továbbá néhány ismeretlen típusút (7, 33, 35, 47, 58) s végezetül azokat a kardos temetkezéseket, amelyekben semmiféle kengyel nem volt (vö. KOVÁCS 1982, 4—5. táblázat).
46. SZŐKE 1962, 98; GIESLER 1981, 110, 53.t. Említést érdemel, hogy a sírban nyugvó halott szájában egy — sajnos meghatározatlanul szétporlott — ezüstpénz volt!
47. Vö. 40. jegyzet!
48. Nem kell meglepjen minket az eresztevényi kengyel (13) magányos, távoli előfordulása, mert a Partium és Erdély területéről több kétélű kard előkerüléséről van tudomásunk: Bihar (Biharia jud. Bihor, R): ismeretlen típusú kengyel párral (HOREDTE 1968, 422), Déva (Deva, jud. Hunedoara, R): 7 közöletlen, de gazdag leletanyagú sír egyikében volt kétélű kard (RUSU 1975, 210; vö. FODOR 1981a, 287), Gyulafehérvár (Alba Iulia, jud. Alba, R — BAKAY 1965, 8), Malomfalva (Morești, jud. Mureș, R — VLASSA 1965, 669; HOREDTE 1968, 422), Nagyernye (Ernei, jud. Mureș, R — VLASSA 1965, 668).

13. kép Nyéltámaszos balták (1), bárdok (2) és trapéz alakú kengyelek (3) a Kárpát-medencében, részben szablysás (4), kardos (5) és szablyamarkolatú kardos (6) sírokból.

Abb. 13. Äxte mit Schaflochklappen (1), Beile (2) und trapezförmige Steigbügel (3) im Karpatenbecken, aus zum Teil auch Säbel (4), Schwert (5) und Schwert mit Säbelgriff (6) enthaltenden Gräbern.

IRODALOM

- AD
ARNE 1934
BAKAY 1965
BAKAY 1965—66, 1967—68
BAKAY 1967
BAKAY 1978
BÁLINT 1932
BÁLINT 1936
BÁLINT 1937
BÁLINT 1968
BÁLINT 1971
BÁLINT 1977
DIENES 1958
DIENES 1960
DIENES 1964
DIENES 1965
DIENES 1966
DIENES 1972
DÓKUS 1900
F
FÁBIÁN 1980/81
FETTICH 1931
FETTICH 1937
FETTICH 1938
FN
FODOR 1981
FODOR 1981a
FODOR 1981b
- Adattár
T. J. ARNE, *Das Bootgräberfeld von Tuna in Alsike, Uppland*. Stockholm 1934.
K. BAKAY, *Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihez*. DtúliDolg 1 (1965) Pécs.
K. BAKAY, *Gräberfelder aus den 10—11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz*. ARegia 6—7 (1965—66) 43—88 (I.), 8—9 (1967—68), 57—58 (II.).
K. BAKAY, *Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. Angaben zur Organisierung des fürstlichen Heeres*. ActaArchHung 19 (1967) 105—173.
K. BAKAY, *Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén*. StudCom 6 (1978) Szentendre.
A. BÁLINT, *Honfoglaláskori sírok Ószentivánon és Bánkúton*. Dolg 8 (1932) 256—264.
A. BÁLINT, *A szakálháti kora-középkori temető*. Dolg 12 (1936) 205—221.
A. BÁLINT, *A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye. VI—XI. rész*. Dolg 13 (1937) 181—194.
CS. BÁLINT, *Honfoglaláskori sírok Szeged—Óthalmon*. MFMÉ (1968) 47—89.
CS. BÁLINT, *Kéziratos adatgyűjtés a Dél-Magyarország a X. században c. kandidátusi értekezéshez*.
CS. BÁLINT, *A magyar őstörténet régészetének tárgyi anyaga. XL—CXI. t.* In: P. HAJDÚ—GY. KRISTÓ—A. RÓNA-TAS, *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba*. 2 (1977) 88—235.
I. DIENES, *A honfoglaló magyarok fakengyele*. FolArch 10 (1958) 125—141.
I. DIENES, *X. századi magyar temető Zalaszentgróton*. Göcseji MK 7 (1960) 107—129.
I. DIENES, *Szőke B., A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. ArchÉrt 91 (1964) 134—139.
I. DIENES, *A honfoglaló magyarok*. In: *Orosháza története és néprajza*. Szerk.: Gy. Nagy. Orosháza 1965, I. 136—174.
I. DIENES, *A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága*. ArchÉrt 93 (1966) 208—232.
I. DIENES, *A honfoglaló magyarok*. Budapest 1972.
GY. DÓKUS, *Árpád-kori sírleletek Zemplén vármegyében*. ArchÉrt 20 (1900) 39—61.
Fegyvertár
GY. FÁBIÁN, *Újabb adatok a honfoglaláskori írászat kérdésköréhez*. MFMÉ (1980/81—1) 63—76. Szeged 1984.
N. FETTICH, *Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához*. ArchÉrt 45 (1931) 48—112.
N. FETTICH, *A honfoglaló magyarság fémművészete*. ArchHung 21 (1937). Bp.
N. FETTICH, *A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban*. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk.: J. Serédi. Budapest 1938. III. 473—516.
Fegyvertári Napló
I. FODOR, *A magyarság baltikumai és skandináviai kapcsolatai a IX—XI. században a régészeti leletek kapcsán*. SzMMK (1981) 85—89.
I. FODOR, *Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus 9—15. septembri 1975. Pars II, Budapest 1980*. ArchÉrt 108 (1981) 287.
I. FODOR, *Honfoglaláskori sír Doroszlón*. ComArchHung 1981, 149—162.

- GIESLER 1981 J. GIESLER, *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur*. PZ 58:1 (1981).
- HAMPEL 1900 J. HAMPEL, *A honfoglalási kor hazai emlékei*. In: *A magyar honfoglalás kútfoi*. Szerk.: Gy. Pauler—S. Szilágyi. Budapest 1900. 507—830.
- HAMPEL 1905 J. HAMPEL, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. I—III. Braunschweig 1905.
- HAMPEL 1907 J. HAMPEL, *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. Budapest 1907.
- HOREDT 1968 K. HOREDT, *Interpretări arheologice*. — *Archäologische Deutungen*. AMN 5 (1968) 419—426, 426—428.
- HORVÁTH 1933 J. HORVÁTH, *II. Szent István kori temető*. Kézirat. MNM AD 388. Sz. VII. 1933. III. 16.
- JAŹDŹEWSKI 1949 K. JAŹDŹEWSKI, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomiarsku pod Łodzią w świetle badań z r. 1949*. MatWroc 1 (1949) Warszawa 1951. 91—163.
- JÓSA 1914 A. JÓSA, *Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban*. ArchÉrt 34 (1914) 169—184 (I.), 303—340 (II.).
- KISS 1983 A. KISS, *Baranya megye X—XI. századi sírleletei*. Magyarország honfoglalás- és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1 (1983) Budapest.
- KISS 1933—34 L. KISS, *Honfoglaláskori leletek a Jósa Múzeumban*. Dolg 9—10 (1933—34) 215—219.
- KISS 1937 L. KISS, *Honfoglaláskori sírok Tiszabercelen*. Dolg 13 (1937) 240—245.
- KISS 1938 L. KISS, *A Beszterec-gyalaptanyai honfoglaláskori sírlelet*. Dolg 14 (1938) 201—204.
- KOŠNAR 1982 L. KOŠNAR, *Raně středověké trmeny ze Zbečna a Kolína*. Praehistorica 10 (1982) 53—72.
- KOVÁCS 1942 I. KOVÁCS, *A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglaláskori temető*. Közl. 2 (1942) 85—115.
- KOVÁCS 1968 L. KOVÁCS, *Nagytarcsa—Sandgrube*. ArchÉrt 95 (1968) 63: 135. sz.
- KOVÁCS 1968a L. KOVÁCS, *Nagytarcsa—Homokbánya*. RégFüz I: 21 (1968) 48: 63. sz.
- KOVÁCS 1970 L. KOVÁCS, *A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük*. ARegia 11 (1970) 81—108.
- KOVÁCS 1979 L. KOVÁCS, *Régészeti jegyzet baltaneveink eredetéhez*. NyK 81 (1979) 389—392.
- KOVÁCS 1980 L. KOVÁCS, *Der Säbel von Benepuszta*. ActaArchHung 32 (1980) 309—316.
- KOVÁCS 1981 L. KOVÁCS, *Der landnahmezeitliche ungarische Grabfund von Hajdúböszörmény-Erdős tanya*. ActaArchHung 33 (1981) 82—103.
- KOVÁCS 1982 L. KOVÁCS, *Remarks on the Evaluation of 10—11th Century Hungarian Double-edged Swords*. In: *Studies in Ancient History and Economy*. Szerk.: L. Castiglione—J. Makkay. Budapest, előkészületben.
- KOVÁCS 1983 L. KOVÁCS, *Die Münzen der ungarischen Landnahmezeit*. Archäologische Studien über die arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen des Karpatenbeckens im 10. Jh. Fontes ArchHung 19, előkészületben.
- KOVÁCS 1984 L. KOVÁCS, *A Hajdúböszörmény-Erdős tanyai honfoglaló magyar sírlelet*. HajdúságiMÉ 5 (1984) 19—51.
- KOVÁCS 1985 L. KOVÁCS, *Honfoglaláskori sírok Nagytarcsán I*. ComArchHung (1985) 125—139.
- LA BAUME 1940 W. LA BAUME, *Die Wikinger*. VSt 3 (1940) Leipzig—Berlin, 1277—1360.
- LÁSZLÓ 1943 GY. LÁSZLÓ, *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben*. Kolozsvár 1943.
- LÁSZLÓ 1943a GY. LÁSZLÓ, *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge*. ArchHung 27 (1943).

- LÁSZLÓ 1955 GY. LÁSZLÓ, *A kenézlői honfoglaláskori íjtegez.* FolArch 7 (1955) 111—122.
- LENHOSSÉK 1881 J. LENHOSSÉK, *A Szeged-öthalmi ásatásokról...* Budapest 1881.
- LINDENSCHMIDT 1936 K. LINDENSCHMIDT, *Die Bedeutung der Wikinger für Schlesiens Frühgeschichte.* Altschlesien 6 (1936) 273—316.
- LOTTERHOF 1973 E. LOTTERHOF, *The Anthropological Investigation of the Tenth Century Population Excavated at Nagytarcsa. A nagytarcsai X. századi populáció antropológiai vizsgálata.* AnthrHung 12 (1973) 41—61, 51.
- MESTERHÁZY 1981 K. MESTERHÁZY, *Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál.* FolArch 32 (1981) 211—222.
- MNM KO Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztálya.
- MÓRA 1926 F. MÓRA, *Lovassírok Kunágotán.* Dolg 2 (1926) 123—134.
- MRT 2 I. ÉRY—M. KELEMEN—P. NÉMETH—I. TORMA, *Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás.* MRT 2 (1969) Budapest.
- MRT 5 I. HORVÁTH—M. H. KELEMEN—I. TORMA, *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás.* MRT 5 (1979) Budapest.
- MRT 6 I. ECSEDY—L. KOVÁCS—B. MARÁZ—I. TORMA, *Békés megye régészeti topográfiája. IV/1: A szeghalmi járás.* MRT 6 (1982) Budapest.
- MRT XIII/2 K. KÖVÁRI—J. KVASSAY—ZS. MIKLÓS—I. TORMA, *Pest megye régészeti topográfiája. XIII/2: Az aszódi, gödöllői, szobi és váci járás régészeti topográfiája.* Kézirat.
- MÜHLEN 1975 B. MÜHLEN, *Die Kultur der Wikinger in Ostpreussen.* Bonner Hefte zur Vorgeschichte 9 (1975).
- NADOLSKI 1954 A. NADOLSKI, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku.* AALódz 3 (1954).
- NADOLSKI—ABRAMOWICZ—POKLEWSKI 1959 A. NADOLSKI—A. ABRAMOWICZ—T. POKLEWSKI, *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomiarsku pod Łodzią.* AALódz 7 (1959).
- NAGY 1968 Á. NAGY, *Az Eger—Szépasszony-völgyi X. századi temető.* EgriMÉ 6 (1968) 69—100.
- NN A Népvándorlás kori gyűjtemény naplója.
- PATAY 1957 P. PATAY, *Adatok a nógrádi dombvidék X—XI. századi településtörténetéhez.* ArchÉrt 84 (1957) 58—65.
- PAULSEN 1956 P. PAULSEN, *Art und Kreuz in Nord- und Osteuropa.* Bonn 1956.
- PÁRDU CZ—TARY 1939 M. PÁRDU CZ—L. TARY, *A csongrád-vendelhalmi honfoglaláskori lelet.* FolArch 1—2 (1939) 189—195.
- REJHOLCOVÁ 1976 M. REJHOLCOVÁ, *Pohrebisko z 10. a 11. storočia v Hurbanove—Bohatej.* SA 24 (1976) 191—230.
- RUTTKAY 1975, 1976 A. RUTTKAY, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei.* SA 23 (1975) 119—216 (I), 24 (1976) 245—395 (II).
- RUSU 1975 M. RUSU, *The Autochthonous Population and the Hungarians on the Territory of Transylvania in the 9th—11th Centuries.* BHR 16 (1975) 201—207.
- SEABY—WOODFIELD 1980 W. SEABY—P. WOODFIELD, *Viking Stirrups from England and their Background.* MedArch 24 (1980) 87—122.
- SELMECZI 1967 L. SELMECZI, *Adatok a kengyel történetéhez és tipológiájához Magyarországon.* AgrSzl 9 (1967) 99—104.
- STEUER 1970 H. STEUER, *Historische Phasen der Bewaffnung nach Aussagen der archäologischen Quellen Mittel- und Nordeuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.* FrühmittStudien (1970) Berlin, 348—383.
- SZABÓ 1937 K. SZABÓ, *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei.* BHH 3 (1938) 17.
- SZABÓ 1976, 1978—79 J. GY. SZABÓ, *Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. III: A temető leírása és rendellenes temetkezéseinek párhuzamai.* Egri MÉ 14 (1976) 17—79., IV: *A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege.* Egri MÉ 16—17 (1978—79) 45—124.

- SZENDREI 1898 J. SZENDREI, *A bodrogvécsi honfoglaláskori lelet*. ArchÉrt 18 (1898) 7—14.
- SZÉLL 1941 M. SZÉLL, *XI. századi temetők Szentes környékén*. FolArch 3—4 (1941) 231—255.
- SZÓKE 1954 B. SZÓKE, *Adatok a Kisalföld IX. és X. századi történetéhez*. ArchÉrt 81 (1954) 119—136.
- SZÓKE 1962 B. SZÓKE, *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. RégTan 1 (1962).
- SZÓKE—VÁNDOR 1981 B. M. SZÓKE—L. VÁNDOR, *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője*. Fontes ArchHung, sajtó alatt.
- TA RI Tudományos Akadémia Régészeti Intézete.
- TETTAMANTI 1971 S. TETTAMANTI, *A zalavár-községi I. számú XI. századi temető*. ArchÉrt 98 (1971) 216—244.
- TM Természettudományi Múzeum.
- TOČÍK 1968 A. TOČÍK, *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*. ArchSlov Catalogi 3 (1968) Bratislava.
- TÖRÖK 1956 GY. TÖRÖK, *A szobi Vendelin-földek X—XI. századi temetője*. FolArch 8 (1956) 129—135.
- TÖRÖK 1962 GY. TÖRÖK, *Die Bewohner von Halimba in 10. und 11. Jahrhundert*. ArchHung 39 (1962).
- TROGMAYER 1962 O. TROGMAYER, *X—XII. századi magyar temető Békésen*. MFME (1960—62) 9—37.
- UZSOKI 1962 A. UZSOKI, *Honfoglaláskori magyar lovassír Öttevényben*. Arrabona 4 (1962) 9—24.
- VLASSA 1965 N. VLASSA, *Sabia feudală timpurie de la Ernei*. AMN 2 (1965) 669—671.
- BLIFEL'D 1977 Д. І. БЛИФЕЛЬД, *Давньоруські пам'ятки Шестовиці*. Київ 1977.
- KAZAKOV 1975 Е. П. КАЗАКОВ, *Два погребения чишминского могильника*. СА 1975. 4. 259—264.
- KIRPIČNIKOV 1966 А. Н. КИРПИЧНИКОВ, *Древнерусское оружие. I—II; III*. АрхСССР САИ ЕІ-36. Москва—Ленинград 1966, Ленинград 1971.
- 1971
- KIRPIČNIKOV 1973 А. Н. КИРПИЧНИКОВ, *Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX—XIII. вв.* АрхСССР САИ ЕІ-36. Ленинград 1973.
- KOVÁCS 1981 Л. КОВАЧ, *Вооружение венгров-обретателей родины: сабли, боевые топоры, копья*. Kandidátusi értekezés kézírata. Moszkva 1981.
- MEDVEDEV 1966 А. Ф. МЕДВЕДЕВ, *Ручное метательное оружие VIII—XIV вв.* АрхСССР САИ ЕІ-36. Москва 1966.
- PLETNEVA 1963 С. А. ПЛЕТНЕВА, *Кочевнический могильник Саркела-Белой Вежи*. МИА 109/1963/ 216—259.
- PLETNEVA 1967 С. Н. ПЛЕТНЕВА, *От кочевий к городам. Салтово-маяцкая культура*. МИА 142/1967/ Москва.
- PLETNEVA 1981 С. А. ПЛЕТНЕВА (ред.), *Степи Евразии в эпоху средневековья*. АрхСССР Москва 1981.
- SOROKIN 1959 С. С. СОРОКИН, *Железные изделия Саркела—Белой-Вежи*. МИА 75/1959/135—199.
- SPICYN 1905 Н. Н. СПИЦЫНЬ, *Гнездовские курганы в раскопках С. И. Сергеева*. ИАК 15/1905/ 6—70.

LANDNAHMEZEITLICHE GRÄBER IN NAGYTARCSA II:
GRÄBERFELDABSCHNITT IN DER SANDGRUBE
(BEITRÄGE ZUR WERTUNG DER ÄXTE MIT SCHAFTLOCHLAPPEN SOWIE
DER TRAPEZFÖRMIGEN STEIGBÜGEL)

Auszug

Der Verfasser der vorliegenden Abhandlung er-
schloß 1967 in der südwestlichen Gemarkung von
Nagytarcsa (Kom. Pest) einen Gräberfeldabschnitt
mit 21 Gräbern aus dem 10. Jh. Es gelang auch
weitere sieben Gräber von den durch den Sandab-
bau gestörten Bestattungen auf Grund der Kno-
chenreste bzw. der Streufunde zu identifizieren
(Gräber A—G). Die Größe des Gräberfeldes kann
auf 40—50 Gräber geschätzt werden.^{1—10}

Die Skelette wurden in den annähernd OW—SO
orientierten, im Großteil abgerundete Ecken zeigen-
den rechteckförmigen, bei den Wohlhabenderen
tiefer angelegten Grabgruben auf dem Rücken lie-
gend, mit verschiedentlich eingebogenen Armen
vorgefunden.^{11—13} Mit Beigaben waren sie relative
gut ausgestattet, aus 23 Gräbern — 1—21., A., G.
— kamen in 16 insgesamt 28 Arten bzw. Varianten
von 15 Gegenstandstypen ans Tageslicht. Das Sys-
tem der Bestattung konnte nicht mehr erforscht
werden, obwohl die Männer mit Pferdegeschirr be-
graben (Gräber 1, 6—7, A.) in einer Reihe lagen.

Von den Beigaben weisen die aus vier Fäden ge-
drehten Armringe, die offenen Drahtarmringe von
viereckigem Querschnitt und die gegossenen Ringe
auf die zweite Hälfte des 10. Jhs hin.^{14—18} Aus Grab
6 kam eine beschädigte Knochenplattengarnitur ei-
nes Bogens zum Vorschein,^{19—21} und beachtenswert
ist das kleine Beil des Grabes 1.²² Dieser Typ er-
scheint in den ungarischen Gemeinvolk-Gräberfel-
dern des Karpatenbeckens in der Form von Äxten
(A. 1—4) und Beilen (B. 1—4) mit gleichförmig aus-
gebildetem Rücken, des öfteren in Begleitung von
zweischneidigen Schwertern oder trapezförmigen
Steigbügeln und stammt vermutlich aus der Kie-
wer Rus.^{23—30}

Unter den Pferdebeschirungen³¹ sind die trapez-
förmigen Steigbügel (Gräber 1, 6, A) beachtens-
wert; diese leitete die Fachliteratur der Tätigkeit

von Béla Szóke^{32—33} folgend aus N-NO-Europa ab,
obwohl sie dort überall als Einzelstücke eines frem-
den Typs erscheinen.³⁴ Dementgegen können im un-
garischen Fundmaterial die Schritte der allmähli-
chen Umwandlung aus dem birnenförmigen Steig-
bügel gut verfolgt werden.^{35—41} Auf Grund der 91
Exemplare unserer Datensammlung, die keinen An-
spruch auf Vollständigkeit erhebt,⁴² können wir zu-
mindest mit 150 einheimische trapezförmigen
Steigbügeln rechnen,⁴³ ihre Charakteristika sind
die sich auf verschmälerndem Hals sitzenden fä-
cher-, rhombus-, kreisförmigen oder viereckigen
Ösen; den flachen oder leicht gerippten, stets zu
asymmetrisch trapezförmig geschmiedeten Schäften
schließt sich eine nach unten geschweifte, am unte-
ren Teil mit drei Längsrippen befestigte, breite
Sohle an, mit einem sich erweiternden oder flachen
Verbindungsglied oder massiven Wulst (Varianten
1—3). Dieser Bügeltyp ist oft tauschiert, verbreitete
sich zweifelsohne im Zusammenhang mit den Waf-
fenbeigaben enthaltenden Schichten der Gräberfel-
der — aus 33 auswertbaren Grabkomplexen gehö-
ren 28⁴⁴ zu bewaffneten Männern (2 Schwerter mit
Säbelgriff, 6 Schwerter⁴⁵). Auf Grund der letzteren
8 Gräber sowie ihres gemeinsamen Vorkommens
mit Äxten und Beilen mit Schaftlochklappen dürfte
der Großteil dieser Steigbügel unbedingt in der
zweiten Hälfte des 10. Jhs in Gebrauch gewesen
sein,^{46—48} obwohl unsere Vorfahren bei ihren west-
lichen Streifzügen mit dem dreieckförmigen, karo-
lingisch/normannischen Steigbügel mit wulstigem
Schaft, der in der Ausgestaltung der Form unserer
Bügel eine Rolle gespielt hat, sich zu jeder Zeit ver-
traut machen konnten.

Auf Grund der Analyse unserer Gegenstände
kann der Gräberfeldabschnitt von Nagytarcsa—
Sandgrube auf die zweite Hälfte des 10. Jhs datiert
werden.

